

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ
З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Данько Діани Андріївни

Науковий керівник:

Пихтіна Н.П., к. пед н., доцент кафедри дошкільної освіти,

Рецензенти:

Матвієнко С.І., к. пед н., доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,

Пісоцький О.П., к. психол. наук, доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 13.12. 2021 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Ніжин – 2021

Анотація. Магістерська робота виконана на теоретичному й емпіричному рівнях. На теоретичному рівні, внаслідок аналізу існуючих досліджень обґрунтоване поняття спілкування як наукова категорія та психолого-педагогічна проблема. Проаналізована специфіка спілкування дитини з дорослими в період дошкільного дитинства. Охарактерезовані особливості реалізації особистісно-орієнтованого підходу до процесу спілкування в родині.

На емпіричному рівні, в межах педагогічного експерименту, розроблені програма і методика вивчення особливостей спілкування батьків з дітьми-дошкільниками у родині.

Розроблена система роботи з реалізації особистісно орієнтованого підходу у міжособистісній взаємодії батьків з дитиною-дошкільником та перевірена її ефективність.

Ключові слова: спілкування, міжособистісна взаємодія, особливості спілкування батьків з дітьми, особистісно зорієнтоване спілкування у родині, критерії і показники позитивного ставлення до ЗДО, адаптація до закладу освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ	9
1.1. Спілкування як наукова категорія та психолого-педагогічна проблема	9
1.2. Специфіка спілкування дитини з дорослими в період дошкільного дитинства.....	15
1.3. Особливості реалізації особистісно-орієнтованого підходу до процесу спілкування в родині	22
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2	
ПРАКТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ-ДОШКІЛЬНИКАМИ.....	29
2.1. Методика вивчення особливостей спілкування батьків з дітьми-дошкільниками у родині.....	29
2.2. Результати вивчення особливостей спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.....	35
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3	
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ	
ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОПТИМІЗАЦІ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ	
З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО	49
3.1. Педагогічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку	49
3.2. Система роботи з реалізації особистісно орієнтованого підходу у	

міжособистісній взаємодії батьків з дитиною-дошкільником	53
3.3. Аналіз ефективності експериментальної роботи щодо оптимізації взаємодії між батьками і дошкільниками.....	62
Висновки до третього розділу.....	67
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Провідне місце в формуванні особистості дитини належить родині, де головною умовою особистісного та психічного розвитку дитини виступає спілкування з батьками. У сучасних умовах українська сім'я досить часто не має змоги належним чином реалізувати виховну функцію через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників (економічна криза, зміна умов життя, переоцінка суспільних та особистісних цінностей, негативні зміни в сім'ях, конфліктні стосунки подружжя, порушення емоційних зв'язків між батьками і дитиною), що зрештою призводить до серйозних порушень особистісного розвитку дитини.

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях В. Гарбузова, В. Дружиніна, О. Захарова, В. Целуйко та інших наведено результати досліджень залежності процесу формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення, стилів родинного спілкування.

Встановлено, що в сім'ях, де панує атмосфера взаєморозуміння, співробітництва, відповідальності, гуманності, діти мають менше порушень фізичного, фізіологічного та психічного розвитку, проблем у спілкуванні з оточенням, і навпаки, порушення стосунків батьків з дітьми призводить до формування цілої низки негативних явищ.

Важливим аспектом сучасних досліджень залишається розробка психолого-педагогічної стратегії спілкування в умовах родинної взаємодії в дошкільному дитинстві, яка передбачатиме інтеграцію досвіду результатів досліджень вікової та педагогічної психології, психології спілкування, психології сім'ї та міжособистісних стосунків.

Концептуальні основи розробки проблеми спілкування пов'язані з працями Б. Ананьєва, О. Бодальова, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, та інших науковців, котрі розглядали спілкування як важливу умову формування особистості.

Дослідження проблеми спілкування в галузі дитячої психології

(М. Лісіна), розкривають зв'язки форм і засобів спілкування дитини дошкільного віку з дорослими; наголошують на вирішальному впливі форм спілкування на становлення провідних видів діяльності (О. Запорожець, Д. Ельконін); акцентують на спілкуванні як важливій спонукальній силі психічного розвитку дитини.

Визначальна роль сім'ї, ставлення батьків до дитини та стилю сімейного виховання, зокрема, у формуванні особливостей психіки та поведінки дошкільника підкреслювалося в дослідженнях С. Кулачківської, Т. Піроженко О. Смирнової, Т. Титаренко та інших.

Вплив стилю спілкування дорослого на особистісний розвиток дитини, зокрема її емоційну сферу, був предметом вивчення О. Кононко, В. Котирло, С. Ладивір, Ю. Приходько та іншими.

Як зазначають І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, О.Я. Савченко, Н.В. Чепелева, Т.К. Чмут, гуманізації стосунків у родині сприяє особистісно орієнтований підхід. Упровадження основних його принципів (прийняття, розуміння, визнання) наповнює стосунки морально-духовними цінностями, стимулює дитину до вільного вибору, творчості, забезпечує необхідні умови для оптимального фізичного, розумового, емоційно-вольового, морального та соціального розвитку, для формування здатності до самореалізації та шанобливого ціннісного ставлення до себе й оточуючих.

Тому в руслі сучасної гуманістичної парадигми виховання й освіти, особливої актуальності набуває формування суб'єкт-суб'єктних взаємин між батьками та дітьми (Г. Балл, Т. Піроженко та інші). Водночас чинна сьогодні практика психолого-педагогічної організації стосунків батьків з дітьми дошкільного віку вимагає постановки й розв'язання низки питань, пов'язаних переважно з оптимізацією батьківсько-дитячих взаємин.

Тож, актуальність порушеної проблеми визначається необхідністю визначення педагогічних умов оптимізації спілкування батьків з дітьми-дошкільниками, впровадження ефективних засобів психолого-педагогічного впливу, гармонізації стосунків у сім'ї в цілому, втілення у процес спілкування

особистісно орієнтованого підходу.

Теоретична й практична вагомість обраної проблеми та її недостатня розробка у психолого-педагогічній літературі й обумовили вибір теми дослідження – **«Педагогічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

У відповідності до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз особливостей процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку;
2. Теоретично обґрунтувати та практично вивчити особливості спілкування батьків з дітьми дошкільного віку;
3. Обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують оптимізацію процесу спілкування батьків з дітьми-дошкільнятами;
4. Розробити й перевірити ефективність педагогічних умов оптимізації взаємин батьків з дітьми дошкільного віку.

Гіпотеза: в основу дослідження покладено *припущення* про те, що процес спілкування батьків з дітьми-дошкільниками буде оптимально ефективним за таких педагогічних умов: розвитку у батьків конструктивних способів взаємодії з дітьми; реалізації особистісно орієнтованого підходу у процесі спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес спілкування батьків з дітьми-дошкільниками.

Предмет дослідження – педагогічні умови оптимізації процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Методи дослідження. Для досягнення мети, розв'язання завдань та перевірки гіпотези дослідження було використано комплекс методів:

- *теоретичних:* аналіз, порівняння, класифікація та узагальнення

відповідних джерел;

- *емпіричних*: спостереження, анкетування, бесіди, тести, аналіз продуктів діяльності, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи).

- *методів математичної статистики*, що застосовувались на етапі опрацювання кількісних результатів експериментальних даних.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні:

- *розширено та доповнено* сутність поняття “оптимізація спілкування батьків з дітьми дошкільного віку”; уявлення про умови реалізації особистісної спілкування взаємодії у родині;

- *обґрунтовано критерії оптимального спілкування* (діалогічний стиль спілкування, безумовне позитивне ставлення до дитини, суб’єкт-суб’єктна взаємодія), *показники та рівні прояву ефективності спілкування* батьків з дошкільниками (високий, середній, низький); *виявлено педагогічні умови оптимізації спілкування батьків з дошкільниками* (формування в батьків прийомів ефективної комунікації, розвиток конструктивних способів взаємодії батьків з дітьми);

- *розроблено систему реалізації* особистісно орієнтованої взаємодії у родині та визначено комплекс методичних засобів оптимізації спілкування батьків з дітьми.

Практичне значення роботи полягає у розробці й реалізації програми роботи з батьками, спрямованої на оптимізацію взаємин у процесі родинного спілкування, які можуть бути впроваджені в практику освітнього процесу ЗДО.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення роботи обговорювалися на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Дошкільна освіта: стан, проблеми та перспективи розвитку» (Ніжин, 2020, Ніжин, 2021 р.) та вузівській науково-практичній конференції «Студентський науковий вимір актуальних проблем в галузі дошкільної освіти», (Ніжин, 2021).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у *двох статтях*: «Особливості спілкування дитини з дорослими в період дошкільного дитинства», «Особливості реалізації особистісно орієнтованого підходу до процесу спілкування в родині».

Структура й обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на **76 сторінках**.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ

1.1. Спілкування як наукова категорія та психолого-педагогічна проблема

У сучасних умовах оновлення всіх сфер суспільства на засадах демократизму та гуманізму набуває важливості завдання формування активної, духовно багатой особистості, яка володіє мистецтвом спілкування.

Спілкування визначають як складний і багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який породжується потребами спільної діяльності і передбачає обмін інформацією, має визначену тактику і стратегію взаємодії, сприйняття й розуміння суб'єктами спілкування один одного [37, с. 355].

Спілкування є одним із виявів людської сутності та відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі. Задовольняючи потребу в спілкуванні, дитина опановує мову, освоює соціальні норми, культуру, в цілому будує образ світу і свого «Я». Спілкуючись, людина виявляє себе індивідом і реалізує власні прагнення бути особистістю. Тож без спілкування, особистість не може розвиватися й існувати як соціальна істота.

У психолого-педагогічній науці проблема спілкування досліджується давно. Вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили О. Бодальов, Л. Виготський, Г. Костюк та інші [8, 10, 14].

Питання спілкування та взаємодії людей посідають центральне місце в соціально-психологічних і соціально-педагогічних теоріях, де спілкування розглядають як механізм об'єднання людей у групи; умову соціалізації особистості; засіб розвитку й формуванні особистості. Вони заклали основи соціально-психологічної теорії спілкування.

Б. Ананьєв розглядав спілкування як найважливішу діяльність,

інструмент, засобом якого людина будує свої стосунки з іншими та вважає його настільки ж соціальним, як і індивідуальним явищем [2, с. 21]”.

Характеризуючи основні складові спілкування, Б. Ананьєв, окрім мовних і немовних засобів спілкування, виділяв його внутрішню сторону – пізнання учасниками спілкування один одного, наголошував на існуванні взаємозв'язку між: інформацією про людей і міжособистісними відносинами; комунікацією й саморегуляцією вчинків людини в процесі спілкування; перетворенням внутрішнього світу особистості [2, с. 166-167].

Розглядаючи спілкування як один з основних видів діяльності людини, Б. Ананьєв визначає його як своєрідний сплав суспільного й індивідуального в соціальному бутті людей [2].

В межах нашого дослідження важливим є аналіз *двох протилежних установок*, які виникають у батьків до дитини: *особистісна* – суб'єкт-суб'єктна установка й *авторитарна* – суб'єкт-об'єктна установка. Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття її батьками й, відповідно, способи поведінки утворюють тип батьківського ставлення, котрий ми будемо розглядати як показник використання дорослими оптимального (суб'єкт-суб'єктного) або неадекватного (суб'єкт-об'єктного) стилю спілкування з дитиною.

Іншим продуктом спілкування (крім ставлень та установки) є *образ себе й інших*, які є результатом пізнання різних якостей: ділових, пізнавальних та особистісних [18, 20].

Образ людини (себе й іншого) включає когнітивний та афективний компоненти (тобто знання й ставлення) і являє собою цілісний афективно-когнітивний комплекс. Образ самого себе виникає в дитини у процесі різних видів життєвої практики: досвіду індивідуальної (одиначної) діяльності та досвіду спілкування.

Л. Виготський визначав вирішальну закономірність у психічному житті й зовнішній поведінці дитини та наголошував, що спілкування з дорослим служить основним шляхом прояву власної активності дитини, ... її ставлення до

зовнішнього світу є відбиттям відношень до іншої людини [10, с. 302]. Тому, джерело психічного розвитку слід шукати не в дитині, а в її стосунках з дорослим. Відповідно до цієї позиції, соціальний світ і дорослі, які оточують малюка, не протистоять йому й не перебудовують її природу, є органічно необхідною умовою її людського розвитку і чим молодша дитина, тим більш соціальною істотою вона є [10, с.302].

М. Лісіна, спираючись на теорію Л. Виготського, розробила власну наукову концепцію щодо ролі спілкування в психічному розвитку дитини. Вона довела, що між дитиною і дорослим здійснюється спілкування, у якому активні обидва партнери і яке можливе тільки при психологічній відокремленості дитини і дорослого. Привертаючи увагу дорослого і відповідаючи на його впливи, дитина сприймає його як окрему (що не збігається з ним) істоту. Уже в перші місяці життя дитина відокремлює себе від дорослого, а не зливається з ним, завдяки емоційно-особистісним зв'язкам дитини з дорослим, котрі є головними новоутвореннями першого півріччя життя [20; 21].

М. Лісіна дослідила вплив спілкування на психічний розвиток дитини. Спираючись на концепцію Л. Виготського, вона обгрунтувала, що головною умовою психічного розвитку дитини є її спілкування з дорослим. Саме тоді створюється зона найближчого розвитку, де співробітництво зі старшим партнером допомагає дитині реалізувати свої потенційні можливості, зокрема, розвиток внутрішнього плану дій дитини, сфера її емоційних переживань, пізнавальна активність, довільність і воля, самооцінка і самосвідомість [21].

У 70-і роки минулого століття у вітчизняній науці активно досліджувалось питання про співвідношення спілкування й діяльності кількома шляхами: спілкування розглядалось як умова спільної діяльності людей, як засіб організації і розвитку діяльності (В. Давидов); діяльність вивчалась як засіб спілкування людей (Д. Ельконін; спілкування розглядали як особливий вид діяльності (М. Лісіна).

Встановлено, що діяльність і спілкування спонукається особистістю, її

специфічною потребою, що не є вродженою, а формується в перший місяць життя. Вирішальне значення для виникнення потреби в спілкуванні має позиція дорослого щодо дитини. Дорослий із самого початку життя дитини (і навіть ще до її народження) ставиться до неї як до людини, особистості. Він авансом наділяє її міміку і рухи змістом і значенням, якого вони ще не мають, і здійснює з нею осмислене спілкування, вважаючи дитину другим учасником комунікації. Завдяки цьому дитина в перші місяці життя відкриває суб'єктність, особистість самого себе і дорослих. Цей факт визначає початок потреби в спілкуванні з дорослим, котра спонукає подальшу комунікативну діяльність.

Характеристики спілкування з дорослим, визначаються особистісним ставленням дорослих до дитини, а не якістю фізичного піклування. Потреба у спілкуванні – це не потреба у корисній людині, що обслуговує й забезпечує фізичну безпеку, а якісно нова, духовна необхідність в іншому. Ця обставина і визначає виникнення у дітей потреби в пізнанні й оцінці один одного і самих себе [21, с. 120–133]”.

Взаємини розглядаються М. Лісіною, як один із продуктів діяльності спілкування. Вони зароджуються, змінюються й розвиваються у процесі комунікації. При цьому ступінь і якість взаємин визначається характером спілкування. Партнер, що дозволяє малюку задовольнити потребу в спілкуванні на досягнутому ним рівні розвитку, викликає у нього симпатію й прихильність. Чим більше спілкування з партнером відповідає конкретному змісту потреби дитини (в увазі, повазі, співпереживанні), тим більше та його любить [21].

Тож, спілкування як процес, до якого входить внутрішній світ особистості, формується, складається саме у процесі й завдяки різним видам спілкування. У тій чи іншій формі внутрішній світ особистості включений до будь-яких видів спілкування, особистісного, зокрема.

Особистісне спілкування не виключає, не скасовує і не підмінює інших видів спілкування та взаємодії людей. У нього своє призначення, воно

специфічне за формою, має свої цілі, засоби і прийоми [21]. Основне призначення і мета особистісного спілкування, його реальна функція в житті людини – забезпечити існування й уявлення її внутрішнього світу, а тим самим, – і її особистості.

Тому особистісне спілкування не можна звести до простого обміну інформацією, навіть щодо властивостей, якостей і рис особистостей, котрі спілкуються. Якою б важливою і цікавою для партнерів не була така інформація, вона включається до змісту особистісного спілкування лише тоді, коли вона відповідає властивостям і якостям партнерів (альтруїзму, відмови від егоцентризму, здатності не тільки слухати і бачити, але і почути, побачити партнера тощо). Таким чином, підкреслюється роль особистісного спілкування як умови формування особистості, зокрема її духовної культури [14].

Г. Костюк порушував і проблему соціальної депривації, причиною якої є обмеження спілкування. Оскільки дитина має розвиватися в умовах повноцінного спілкування, тривала соціальна депривація вражає глибинні основи психіки, деформує світобачення, сприяє розвитку конформізму та негативізму, поглиблює акцентуації, що призводить до різного роду дезадаптованості дитини. Отже, зниження рівня соціальної взаємодії, особливо в дитинстві, деформує культурний досвід і заважає соціалізації особистості [13].

Значимість спілкування як чинника формування особистості дитини неодноразово підкреслювалося у працях В. Котирло і С. Ладивір. Поняття «спілкування» вченими розглядалося як багатогранний процес, потреба дитини, яка є суспільною істотою. Зміст та способи спілкування, а разом з тим і задоволення, яке отримує кожна сторона, завжди є різними. В одних випадках учасники задоволені результатами спілкування, в інших процес спілкування проходить ніби марно, викликаючи бажання більше не повертатися до нього. Звісно, відчуваючи радість від спілкування, дитина прагне його продовжувати, і, навпаки, негативні почуття змушують її його уникати [15].

Роль спілкування в розвитку особистості досліджувала Т. Піроженко та наголошувала, що особистісні якості дитини, що відбивають досвід її спілкування і ступінь розвиненості комунікативно-мовленнєвої сфери, проектують весь спектр актуально значимих у житті людини рис характеру. Широта й різноманітність особистісних рис відображає прояви замкнутості-комунікабельності, сміливості, тривожності, креативності та багатьох інших особистісних характеристик, що складають соціальну компетентність людини [29]. Авторка підкреслює, що соціальну та інтелектуальну активність дитини у взаємодії зі світом в цілому визначають комунікативна спрямованість, готовність до взаємодії, ціннісні орієнтації, що відбивають досвід міжособистісного спілкування [29].

І. Бехом обґрунтовано сутність особистісно орієнтованого виховання як процесу засвоєння особистістю морально-духовних цінностей. Однією з оптимальних умов розвитку особистості, автор визнає інтимно-особистісне спілкування, що являє собою таку суб'єкт-суб'єктну взаємодію, де на основі обміну особистісними позиціями суб'єктів можливе їхнє морально-духовне зростання [6, с. 65]. Він вважає, що розвиток особистості стає можливим тільки за умов діалогічного інтимно-особистісного спілкування.

Автор наголошує на складності та водночас на високій виховній ефективності цієї технології, оскільки саме в інтимно-особистісному діалозі відбувається зустріч двох внутрішніх світів на рівні їх сутності і це дає змогу дорослим виховати дитину у контексті морально-духовної культури людства [7, с. 268].

Тож на сучасному етапі, у психолого-педагогічній теорії та практиці особливої ваги набуває принцип діалогу як складова суб'єкт-суб'єктних відносин. У межах діалогу розгортається творчий процес взаємопізнання, виникають умови для самовизначення і саморозвитку учасників спілкування.

Визначальною рисою діалогічного спілкування є гуманістична позиція дорослого стосовно дитини, і це дозволяє їй задовольнити потребу в розумінні й емоційній підтримці. Досягти діалогічної взаємодії можливо лише за умов

позитивного особистісного ставлення, довіри, поваги, співучасті, переконаності у можливостях дитини.

Спілкування, побудоване на діалогічних засадах, характеризується рівністю позицій учасників спілкування і передбачає наявність двох активних суб'єктів: дитини, котра виступає як активний учасник спілкування та батьків, які ініціюють та активізують процес спілкування. За таких умов створюється середовище, що сприяє розвитку здібностей дитини, самореалізації її особистісного потенціалу; забезпечує їй психологічний комфорт, створює у неї відчуття захищеності і водночас відкритості світу. У процесі такого спілкування спостерігається взаємний вплив партнерів, прийняття один одного, взаємопроникнення в почуття і переживання, прагнення до співучасті, готовність стати на позицію іншої сторони, досягнути порозуміння. Діалогічну (суб'єкт-суб'єктну) стратегію розглядають як умову оптимального спілкування, встановлення позитивних стосунків між батьками та дітьми.

Таким чином, внаслідок проведеного аналізу психолого-педагогічних досліджень, можна зробити висновок, що особистісно орієнтована спрямованість спілкування суттєво гуманізує стосунки між дорослими й дітьми, наповнює їх високими морально-духовними переживаннями, утверджує взаємини справедливості й поваги, максимально розкриває потенційні можливості дитини, стимулює її до особистісного розвитку.

1.2. Специфіка спілкування дитини з дорослими в період дошкільного дитинства

Дошкільний вік - період інтенсивного засвоєння дітьми різноманітної інформації. Згідно з концепцією Л.Виготського, розвиток дитини відбувається у формі засвоєння суспільно-історичного досвіду людства [10].

Відомо, що в основі психічного розвитку дітей лежить їх специфічна

відтворювальна діяльність, за допомогою якої дитина засвоює історично фундаментальні потреби і сформовані здібності людей для включення в активне трудове й суспільне життя. Для такого засвоєння необхідне спілкування дитини з дорослими, які вже певною мірою оволоділи культурою і здатні передати накопичений досвід, навчити вироблених людством способів практичної та розумової діяльності.

На різних етапах психічного розвитку дитина у співпраці з дорослими активно засвоює потребу в спілкуванні, оскільки воно є обов'язковою умовою існування людини і разом з тим одним із основних чинників і найважливіших джерел її психічного розвитку в онтогенезі. У процесі спілкування відбувається становлення й формування психіки дитини, її особистості, свідомості й самосвідомості. Адаптивне спілкування відіграє вирішальну роль не тільки в збагаченні змісту дитячої свідомості, в набутті дитиною нових знань і вмінь; воно також детермінує структуру свідомості, визначає опосередковану будову вищих, специфічно людських психічних процесів [10].

Організація достатнього за кількістю й адекватного за змістом спілкування є важливою умовою правильного виховання, розвитку особистості. Спілкування обумовлює психічне життя дитини. Особливу увагу вона зосереджує на комунікативних засобах, які забезпечують ефективне спілкування.

Як відзначає М. Лісіна, у перші сім років життя відбувається кількісне збагачення комунікації дитини з оточуючими та якісні перетворення діяльності спілкування, пов'язані зі зміною його змісту, засобів і результатів [20; 21].

Науковці виділяють декілька *засобів спілкування*, за допомогою яких діти взаємодіють із дорослими:

– *експресивно-мімічні* виникають в онтогенезі першими і служать одночасно проявом емоційних станів дитини, активними жестами, адресованими оточуючим; вони також виражають зміст спілкування, яке не може бути передане з необхідною точністю через інші засоби – увагу, інтерес;

– *наочно-дієві* виникають пізніше (до 3-х років) і також мають знакову

функцію, без якої неможливе взаєморозуміння між людьми; вони відрізняються від експресивно-мімічних більшою довільністю;

– *мовні операції* дозволяють вийти за межі приватної ситуації й налагодити більш широку взаємодію з іншими [21, с. 57-72].

М. Лісіна радить виділяти такі основні форм спілкування дітей перших семи років життя з дорослим. У першій половині дошкільного дитинства у дитини можна спостерігати *позаситуативно-пізнавальну форму спілкування*. Вона опосередкована, однак вплетена не у практичну співпрацю з дорослим, а в спільну пізнавальну діяльність, можна сказати, в “теоретичну” співпрацю. Наочні маніпуляції дітей раннього віку багато в чому також спрямовані на виявлення властивостей предметів; практичні проби й помилки дитини виступають основою, на якій формуються потім її орієнтовні й перцептивні дії (О. Запорожець, М. Поддяков). Але примітивність ранніх маніпуляцій та елементарні форми співпраці з дорослими дозволяють дітям встановити тільки найбільш поверхові, малоістотні властивості речей [31].

Розвиток допитливості та постійне вдосконалення способів її задоволення (сприйняття, наочно-дійове, а пізніше – й наочно-образне мислення на базі оволодіння мовленням) змушують дитину ставити перед собою більш складні питання. Доведено, що дошкільник намагається зрозуміти походження і систему світу, взаємозв'язки в природі, таємну суть речей (Ж. П'яже). Однак можливість зрозуміти такі проблеми самостійно у маленької дитини обмежена. Єдиним реальним шляхом до їх розуміння стає для нього спілкування з дорослими.

Діти-“чомучки” ставлять перед старшими низки запитань. Це природно, оскільки провідним у цій формі спілкування є пізнавальний мотив. Дорослий виступає перед дітьми в новій якості – як ерудит, здатний розвіяти їх сумніви, дати потрібні відомості, забезпечити необхідною інформацією. А оскільки в ході теоретичної співпраці обговорюються проблеми, далекі від взаємодії дітей і старших, спілкування набуває (вперше після народження дитини) вираженого позаситуативного характеру [20].

У змісті комунікативної потреби в дітей з *позаситуативно-пізнавальною формою спілкування* виділяють одну поширену рису дітей молодшого та середнього дошкільного віку – їх підвищену образливість. Відомо, що слова підбадьорення викликають у дошкільників небувале захоплення: діти стрибають, плескають у долоні, лунають переможні крики, вони здатні розцілювати малознайому їм людину. Але й найм'якший докір може сприйматися ними з крайнім перебільшенням: діти сперечаються, сердяться, дехто плаче, інші тут же йдуть з кімнати, а при наступній спробі зустрітися відмовляються йти на контакт.

Подібна підвищена чутливість дітей до ставлення дорослого не випадкова: мабуть, вона відображає важливі перетворення потреби в спілкуванні у дітей. Тож для позаситуативно-пізнавальної форми спілкування характерне прагнення дитини до поваги дорослого. Діти прагнуть похвал і не бажають миритися із зауваженнями, сприймають їх як особисту образу.

Аналіз спілкування дітей із *позаситуативно-пізнавальною* формою свідчить, що описана образливість дітей – не суто індивідуальна особливість, а саме віковий феномен: на певній стадії розвитку він спостерігається практично у всіх дітей, хоч і не в однаковій мірі. Афективні спалахи особливо властиві дітям середнього дошкільного віку, бо що серед молодших багато ще залишається на рівні ситуативно-ділового спілкування [20, 21].

Депривація потреби дітей в повазі може стати основою серйозних порушень у поведінці й діяльності дитини: вона починає опиратися, робиться плаксивою, ухиляється від контактів, однак це не обов'язково й цілком поправимо. Науковцями доведено важливість постійної демонстрації дорослим своєї впевненості в її здібностях, талантах і добрій волі для розвитку ініціативи, відновлення прагнення до співпраці з дорослим [21; 51].

Основним засобом спілкування дітей з *позаситуативно-пізнавальною* (так само, як і з *позаситуативно-особистісною*) формою є, мовлення, адже тільки воно дає дітям можливість вийти за межі ситуації в безмежний оточуючий світ. Цікаво, що дошкільники не тільки використовують слово, але

й перетворюють його на особливий об'єкт вивчення. У дітей виникає потяг до словотворення, до гри зі словом, завдяки якій вони прекрасно опановують рідну мову.

Особливості цієї форми спілкування, науковці пов'язують із провідною діяльністю відповідного вікового періоду. У дошкільному віці головне значення серед усіх видів активності дитини набуває *гра*. Спеціальні дослідження показали, що на початкових етапах розвитку гри діти намагаються відобразити переважно зовнішній, речовий аспект діяльності дорослих, який вони опрацьовують шляхом обігрування (Д. Ельконін). Тому діти надають великого значення використанню різних предметів-замінників, що символізують доросле життя й характерні атрибути. Знаходження відповідних предметів-замінників, дозволяє дитині краще осмислити функції й значення різних продуктів людської культури і теж живить її жадібну допитливість. Так пізнавальне спілкування тісно переплітається з грою дітей [51].

Ці види активності забезпечують розширення знань дітей про навколишній світ, поглиблюють їх знання про дійсність, сприяють побудові суб'єктивної картини світу [51].

До кінця дошкільного віку в дітей з'являється вища для цієї вікової групи форма спілкування з дорослим – *позаситуативно-особистісна*. Особистісний мотив спілкування має абсолютно інший характер, оскільки є провідним у цій формі комунікативної діяльності. Дорослий для дошкільника – не просто індивідуальність або абстрактна особистість, а й конкретна історична та соціальна особистість, член суспільства, що одержує в очах дитини своє власне незалежне існування. Для дошкільників набувають значення такі деталі із життя дорослого, які жодним чином їх не стосуються, але дозволяють відтворити в повноті конкретних деталей повноцінний образ цієї людини.

Дослідження засвідчили, що в розмовах дошкільників переважають теми живої природи, звірів, предметів, а дошкільники з особистісними мотивами виявляють цікавість до людей і говорять про себе, батьків,

товаришів, розпитують дорослих про їх життя, роботу, сім'ю. І хоча у дітей з позаситуативно-особистісною формою спілкування співпраця з дорослим теж носить “теоретичний” характер (запитання, обговорення, суперечки), вплетений у пізнавальну діяльність, але тут виявляється зосередженість дитини на соціальному оточенні, так би мовити, на світі людей, а не предметів [40].

Комунікативні потреби у дітей при переході від раннього віку до дошкільного, наповнення їх абсолютно новим матеріалом свідчать про те, що набули тепер нового змісту. Тому для старших дошкільників характерним є прагнення до доброзичливої уваги дорослих, взаєморозуміння і співпереживання з ними. Новий зміст комунікативних потреб дитини в цей період виражається в тому, що вона тепер не наполягає на схваленні: набагато важливіше для неї знати, як потрібно. І хоча вона засмучується, коли діяла неправильно, дитина охоче погоджується внести поправки в свою роботу, змінити думку або ставлення до обговорюваних питань, щоб досягти спільності поглядів і оцінок з дорослим. Співпадіння власної позиції з позицією старших виступає для дитини *доказом її правильності*.

Прагнення до спільності поглядів зі старшими дає дітям опору при обдумуванні етичних понять, при становленні моральних думок, адже за своїм походженням правила поведінки в суспільстві, стосунки з товаришами є соціальними, і лише старші вихованці, які оволоділи соціальним досвідом, можуть допомогти дитині визначити правильний шлях.

Науковцями (А. Рузська, Л. Абрамова) встановлено, що дуже багато нарікань дітей на своїх товаришів по групі дитсадка викликані бажанням перевірити себе, чи так вони засвоїли, що і як слід робити. Скаржачись, дошкільники часто не бажають покарання іншій дитині – вони тільки чекають, як їх розсудить дорослий. Тож, *позаситуативно-особистісне спілкування* підвищує сприйнятливність дітей до виховних дій і сприяє швидкому засвоєнню повчань дорослих [33]. У спілкуванні з дорослими дитина черпає матеріал для своїх ігор, пильно спостерігає за всіма відтінками поведінки старших при їх

конфліктах між собою. Контакти з дорослими та зі старшими дітьми розкривають дитині перспективу її майбутнього життя на найближчі роки: вона усвідомлює, що скоро вчитиметься в школі.

Завдяки позаситуативно-особистісному спілкуванню, дитина дізнається про дорослого як про вчителя і поступово засвоює уявлення про себе як про учня. У дослідженнях ролі спілкування в підготовці дітей до школи здійснили (О. Смирнова, В. Котирло), встановлено, що найбільш успішно діти засвоюють нові знання в умовах, наближених до занять, або у звичному житті, якщо володіють позаситуативно-особистісною формою спілкування [40; 15]. Відомо, що формування в дошкільників позаситуативно-особистісного спілкування супроводжувалося підвищенням їх уваги до дій дорослого, організованості й цілеспрямованості поведінки.

Отже, засвоєння нової інформації дітьми покращується з віком: найгірші результати мають діти з ситуативно-діловою, а найкращі – з позаситуативно-особистісною формою спілкування. При цьому спостерігається зв'язок між позаситуативно-особистісною формою спілкування дітей з дорослими та особистісно-діалогічною формою спілкування дорослих з дітьми.

Позаситуативно-особистісне спілкування як вища форма комунікативної діяльності дошкільника, вводить дитину до складного світу людських стосунків, допомагає визначити в ньому адекватне місце; вчить орієнтуватися у соціальній сфері, встановлювати стосунки з людьми, засвоює правила спілкування, знання про власні права та обов'язки, залучається до моральних цінностей суспільства.

Ми, спираючись на роботи М.Лісіної, визначили наступні параметри особистісного спілкування дитини в дошкільному віці:

1. *Форма спілкування*: позаситуативно-пізнавальна та позаситуативно-особистісна.

2. *Зміст потреби в спілкуванні*: потреба в увазі, в доброзичливому ставленні, співпраці, повазі дорослого при провідній його ролі, прагнення до співпереживання і взаєморозуміння.

3. *Основні мотиви спілкування:* пізнавальний та особистісний, де дорослий виступає як ерудит, джерело знання про об'єкти та явища природного й соціального світу, партнер з обговорення причин і зв'язків, а також об'єкт пізнання.

4. *Форма спілкування дорослих,* насамперед батьків, з дитиною знаходиться в площині *особистісне – авторитарне спілкування*. При особистісному спілкуванні дорослий виступає як цілісна особистість, що володіє знаннями, уміннями й нормами, реалізує особистісне ставлення до дитини, через яке остання опановує сутність, критерії та механізми свого реального особистісного буття.

5. *Значення особистісної форми спілкування* в загальному розвитку дитини полягає в: розвитку особистості дитини, розкритті її можливостей, здібностей; залученні дитини до моральних і етичних цінностей суспільства; встановленні позитивних стосунків з оточуючими, формування комунікативних навичок взаємодії з іншими людьми; формуванні емоційно-вольової, пізнавальної сфери [20].

Таким чином, нами з'ясовано, що всі фактори, які сприяють спілкуванню дитини з дорослими (це насамперед батьки) стимулюють її психічний розвиток, сприяють становленню її як особистості.

На різних етапах психічного розвитку, дитина у співпраці з дорослими активно засвоює потребу в спілкуванні, як обов'язкової умови її існування та психічного розвитку в онтогенезі. У процесі спілкування відбувається становлення й формування психіки дитини, її особистості, свідомості й самосвідомості.

1.3. Особливості реалізації особистісно орієнтованого підходу до процесу спілкування в родині

Відомо, що суб'єкт-суб'єктні взаємини, створення атмосфери прийняття, підтримки, взаєморозуміння суттєво впливає на формування позитивних стосунків, сприяє підвищенню ефективності спілкування дорослих з дітьми. Тож оптимізація виховної ролі сім'ї, спілкування батьків з дітьми в сучасних умовах є одним з найважливіших завдань соціальних інститутів, психолого-педагогічної науки.

Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що оптимізація стосунків між батьками й дітьми можливе за умови впровадження у родинні та освітньому процесі ЗДО особистісно орієнтованих взаємин [6].

Національна система освіти і виховання має гуманістичну спрямованість. Термін «гуманізм» (лат. *humanus* – людський) означає ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв здібностей [38, с.187].

Один із лідерів гуманістичного напрямку К. Роджерс підкреслював, що лише дбайливе ставлення до особистого «Я» кожної дитини, без авторитарного тиску з метою кардинально його змінити, розуміння й прийняття дорослими дитини такою, якою вона є, робить процес формування «Я» особистості результативним [34].

Ідеї гуманізму пронизують творчу спадщину В. Сухомлинського, який розглядав *гуманність* як справедливість, доброзичливість і чуйність, поєднання довіри і поваги до дитини з розумною й тактовною вимогливістю, що виявляється в піклуванні про духовне збагачення вихованця, в допомозі йому самореалізуватися у взаєминах із навколишнім середовищем. Важливим завданням гуманізації освіти і виховання є створення умов для виховання такої людини, яка б присвятила своє життя творінню добра, піклуванню про щастя інших без розрахунку на похвалу чи винагороду, для якої така поведінка була би нормою життя [43].

Розвиток та поширення гуманістичних ідей віднайшли своє втілення у особистісно орієнтованому підході, у послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого, самовідповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [25].

У психолого-педагогічній літературі існують різні його означення: гуманно-особистісне спілкування (Т. Чмут), індивідуально-особистісний підхід (О. Савченко), особистісно-діяльний підхід (І. Зимня), системний особистісно-діяльний підхід (В. Андрєєв) [25].

Особистісно орієнтований підхід розглядається як базова ціннісна орієнтація дорослого, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною як із самосвідомим відповідальним суб'єктом власного розвитку і як із суб'єктом виховної взаємодії. Цей підхід передбачає допомогу дитині в усвідомленні себе особистістю, становленні самосвідомості, у виявленні, розкритті її можливостей, у здійсненні особистісно значимих і суспільно прийнятих форм самоутвердження, самовизначення та самореалізації.

Тому повноцінне виховання та розвиток дитини можливі лише за умови, коли сім'я та інші соціальні інституції слугуватимуть базою для відкриття кожною дитиною власної унікальності.

В. Кузьменко вважає, що особистісно орієнтований підхід неможливий поза віковим та індивідуальним підходами, передбачає їх, але до них не зводиться. Авторкою розроблено *технологію розвитку індивідуальності дитини-дошкільника*, впровадження якої сприяє переорієнтації стилю спілкування батьків з дітьми, і це позитивно впливає на розвиток дошкільника, актуалізує такі особистісні властивості, як активність, самостійність, допитливість, впевненість у собі, відповідальність, самоповагу, почуття власної гідності [17].

В основу особистісно орієнтованого підходу покладено наступні *ідеї*:

- новий погляд на особистість як найвищу цінність, формування її позитивної «Я-концепції»;
- визнання самоцінності, індивідуальності, неповторності особистості

кожної дитини, її права на помилки;

- створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку потенційних можливостей психіки, здібностей і обдарувань дитини з урахуванням провідних потреб, інтересів дитини на кожному віковому етапі;

- виховання гуманної особистості, якій притаманні почуття власної гідності й поваги до інших, розкриття та формування загальнолюдських морально-етичних якостей (доброзичливості, людяності, милосердя, працелюбності, щедрості тощо);

- розуміння самоцінності дитячого життя й кожного вікового етапу розвитку;

- діалогічне спілкування, демократичне ставлення до дитини, співпраця, щирі, відкриті, довірливі стосунки з дитиною в атмосфері сприятливого психологічного клімату;

- підтримка та допомога в особистісному зростанні, врахування бажань та інтересів дитини, створення ситуації успіху;

- допомога дитині в пізнанні та розкритті суб'єктивного досвіду, власного "Я", світу, інших людей;

- забезпечення позитивного психоемоційного комфорту, створення розвивального предметно-ігрового середовища;

- переоцінка всіх компонентів виховного процесу на основі загальнолюдських цінностей [25].

У стосунках батьків та дітей існує проблема авторитарності стосунків. *Авторитарність* визначається як сукупність властивостей особистості, що виражаються в схильності до диктату й беззаперечного підпорядкування оточуючих своєму впливові, владі. Виявляється у прагненні будь-якими засобами утвердити свою владу, авторитет, домогтися домінуючого положення.

Авторитарність пов'язана із завищеною самооцінкою та рівнем домагань особистості, прагненням до стереотипізації й ригідності мислення та поведінки, з агресивністю та іншими неадекватними формами поведінки. Це

зумовлює зосередження у руках однієї особистості всієї повноти влади і чітке підпорядкування собі всіх, придушення будь-якої ініціативи і вираження власних думок; переважання в керуванні людьми наказів, вказівок і розпоряджень; надання переваги покаранню як методу впливу і виключення похвали й позитивної оцінки; жорсткий і завищений контроль розв'язання будь-якого завдання; у край суб'єктивне оцінювання результатів діяльності. Авторитарність часто супроводжується низькою самокритичністю особистості, слабкою рефлексією, використанням захисних механізмів і поведінкових стереотипів для виправдовування своїх емоційних устремлінь і настанов, емоційною нестриманістю та низьким рівнем саморегуляції поведінки [37].

Тож, використання у взаєминах батьків з дітьми особистісно орієнтованого підходу надає можливість обом сторонам усвідомлювати себе, допомагає реалізувати власні потенційні можливості, навчає бачити, визнавати особистість в інших. Оскільки спілкування виступає детермінантою розвитку дитини, для всебічного та гармонійного розвитку особистості необхідна психопрофілактична й корекційно-розвивальна робота з оптимізації спілкування в родині, зміцнення сімейних стосунків, яка побудована на взаємопізнанні, взаєморозумінні та ефективній взаємодії батьків з дітьми.

Таким чином, на основі здійсненого нами аналізу змісту спілкування в умовах сімейної взаємодії нами обґрунтовано необхідність розробки та апробації педагогічних умов оптимізації дитячо-батьківських стосунків у родині. Це дозволить забезпечити сприятливі умови для розвитку особистості дошкільника, гармонізації родинних стосунків.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми спілкування, особистісного розвитку дитини, особливостей взаємин і спілкування батьків з дітьми дошкільного віку дає підстави зробити такі висновки.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці отримала поширення концепція, згідно якої, сформована в особистості спрямованість на іншу людину, сприяє успішному спілкуванню, вибору оптимальних способів взаємодії з іншими. Спілкування розглядається як взаємозв'язок між інформацією про людей та їх міжособистісними відносинами; комунікацією й саморегуляцією вчинків людини в процесі спілкування; пізнанням і перетворенням внутрішнього світу особистостей, які спілкуються.

З'ясовано, що спілкування є особливою діяльністю. Предметом діяльності спілкування є інша людина – партнер зі спілкування, який виступає як суб'єкт, особистість. Специфіка потреби в спілкуванні виявляється в прагненні до пізнання і до оцінки інших, а через них – до самопізнання й самооцінки. Стосунки розглядаються як один з продуктів діяльності спілкування. Вони зароджуються, змінюються й розвиваються в процесі комунікації. При цьому ступінь і якість взаємин визначаються характером спілкування.

У спілкуванні батьків з дитиною важливими є: *забезпечення потреби дитини в спілкуванні*, оскільки саме вона є обов'язковою умовою її існування, чинником і джерелом психічного розвитку; *актуалізація позитивного оцінного ставлення батьків до дитини*, внаслідок чого формується її емоційно-ціннісне ставлення до себе; *формування батьківської установки* позитивно сприймати дитину й оцінювати її як умови оптимізації спілкування; врахування особливостей діалогічного і монологічного характеру спілкування батьків з дитиною та доцільне їх застосування у стосунках.

Процес оптимізації спілкування активно вивчався дослідниками педагогічної галузі (педагогічне спілкування), проте в межах сімейної взаємодії

залишився недостатньо дослідженим, зокрема, стосунки батьків з дітьми дошкільного віку.

Встановлено, що *ознаками оптимального спілкування* виступають: готовність до усвідомленого взаєпізнання, взаєморозуміння та взаємоприйняття; використання діалогічної стратегії спілкування як основи суб'єкт-суб'єктної взаємодії; дотримання відкритості, щирості, поваги, адекватної вимогливості, конгруентності, співучасті; уміння говорити і слухати; уміння відображати думки та почуття партнера; спрямованість на самовиховання і самореалізацію; використання оптимальних засобів виховного впливу.

Прояв цих ознак залежить від рівня психолого-педагогічної освідченості батьків щодо суті та особливостей спілкування з дитиною; від ступеня готовності до безумовного прийняття дитини, позитивного ставлення до неї, співучасті; від умінь та навичок батьків ефективно використовувати різноманітних засобів спілкування, конструктивних стратегій взаємодії та ефективних засобів виховного впливу.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ – ДОШКІЛЬНИКАМИ

2.1. Методика вивчення особливостей спілкування батьків з дітьми-дошкільниками у родині

Відомо, що родина має надзвичайний вплив на дитину. У родині відбувається процес соціалізації дитини, що передбачає різнобічне пізнання нею оточуючої соціальної дійсності, прилучення до культури людства. Родина виступає тим соціально-психологічним і педагогічним простором, де дитина розкриває сутність загальнолюдських цінностей, особистісних почуттів: співучасті, допомоги, поваги, честі, підтримки, любові, працьовитості, відповідальності тощо [28].

Соціально-психологічний клімат сім'ї – це один із могутніх факторів емоційного впливу на дитину. Від атмосфери в родині, від морального обліку батьків значною мірою залежить спрямованість активності дитини, її позитивне або негативне самопочуття, характер особистісних очікувань підростаючої особистості щодо оточуючих.

Емоційний комфорт дитини залежить від того, наскільки сім'я задовольняє її основні психологічні потреби. Саме родина забезпечує дитині почуття захищеності, безкорисливої любові. Згідно з концепцією Р. Кемпбелла, батьківська любов може бути двох видів: *розумною*, яка відповідає потребам та очікуванням дитини, сприяє її емоційному росту, зміцненню упевненості дитини у собі, забезпечує повноцінне виховання та – *невідповідною*, що не задовольняє емоційні потреби дитини, заохочує залежність дитини від батьків, є перешкодою формування дитячої самоповаги, знижує почуття впевненості у собі, самооцінку дитини [50].

Розглядаючи проблему стосунків батьків з дитиною, необхідно зупинитися на понятті типів батьківського ставлення.

За визначенням Є. Смирнової, *тип батьківського ставлення* – це система поведінкових стереотипів, різноманітних почуттів до своєї дитини, особливостей сприйняття та розуміння її особистості, вчинків, які батьки використовують у міжособистісної взаємодії [39, с. 25–32].

На думку Ю. Акименко, поняття “батьківське ставлення” має загальний характер, указуючи на взаємний зв’язок, приналежність, залежність між батьками й дитиною. У ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних стосунків: між вікові зв’язки, особливості подружніх взаємин, сіблінгові позиції, зовнішні соціальні зв’язки сім’ї та інші [1].

Вивчаючи зміст і структуру батьківського ставлення, ми виявили існування низки близьких, синонімічних понять: батьківська позиція, батьківська установка, батьківське ставлення.

Батьківська установка щодо дитини визначає певну спрямованість у стосунках з нею, забезпечує стереотипність у поведінці батьків. *Батьківська позиція* швидше пов’язується зі свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами; установка носить менш усвідомлений характер [1]. Батьківські установки та позиції щодо дітей звільняють дорослих від необхідності кожного разу приймати нове рішення за стандартних життєвих ситуації, тобто вони можуть виступати причиною інертності їх виховної діяльності й активності [16], призводити до порушень батьківсько-дитячих стосунків.

У психолого-педагогічній літературі представлені *оптимальні й неоптимальні батьківські позиції*. Оптимальні позиції батьків характеризуються гнучкістю, урівноваженістю, де різні прийоми взаємодії використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій. Основними властивостями, що визначають оптимальну батьківську позицію, є адекватність, гнучкість і прогностичність.

Численні дослідження батьківсько-дитячих стосунків дозволили науковцям виділити *три їх аспекти*, що складають батьківське ставлення до своєї дитини: симпатія – антипатія, повага – зневага, близькість – віддаленість. Поєднання цих аспектів дозволило описати *вісім типів батьківських*

стосунків, заґрунтованих на почутті любові.

1. Дійова любов (симпатія, повага, близькість). Формула батьківського сімейного виховання така: «Хочу, щоб моя дитина була щасливою, і допомагатиму їй у цьому».

2. Відсторонена любов (симпатія, повага, але велика дистанція з дитиною). «Дивіться, яка у мене прекрасна дитина, шкода, що у мене не так багато часу для спілкування з нею».

3. Дієва жалість (симпатія, близькість, але відсутність поваги). «Моя дитина не така, як усі. Хоча моя дитина недостатньо розумна і фізично розвинена, але все одно це моя дитина, і я її люблю».

4. Поблажливе відсторонення (симпатія, неповага, велика міжособистісна дистанція). «Не можна звинувачувати мою дитину в тому, що вона недостатньо розумна і фізично розвинена».

5. Нехтування (антипатія, неповага, велика міжособистісна дистанція). «Ця дитина викликає у мене неприємні відчуття і небажання мати з нею справу».

6. Презирство (антипатія, неповага, мала міжособистісна дистанція). «Я мучусь, безмежно страждаю, тому що моя дитина така нерозвинена, нерозумна, уперта, боязка, неприємна іншим людям».

7. Переслідування (антипатія, повага, близькість). «Моя дитина – негідник, і я доведу їй це».

8. Відмова (антипатія, повага й велика міжособистісна дистанція). «Я не хочу мати справи з цим негідником» [35; 36; 41].

У психолого-педагогічній літературі частіше описують варіанти батьківських позицій, установок, батьківського (частіше материнського) ставлення, які призводять до негативних порушень у батьківсько-дитячих стосунках: *симбіоз, авторитарність, емоційне відторгнення, “маленька невдаха”, гіперсоціалізація, гіпопротекція, дозвіл, пристосування до потреб дитини, ставлення з формальним почуттям обов’язку за відсутності справжнього інтересу до дитини, непослідовна поведінка та інші* [48].

На основі узагальнень результатів досліджень стилів батьківського ставлення, ми визначили наступні типи позиції батьків та їх впливів на особистісний розвиток дитини, її модель поведінки

Тип батьківської позиції: прийняття та любов зумовлює відповідну модель спілкування з дитиною, яка передбачає особистісно орієнтоване спілкування, діалог, любов, прийняття, ніжність, співпрацю, справедливі вимоги. Дитина за такої батьківської позиції - центр батьківських інтересів.

Моделлю поведінки дитини є відчуття безпеки, адекватна самооцінка, почуття гідності, відповідальність, самостійність, оптимальний стиль спілкування.

Тип батьківської позиції: надмірна опіка зумовлює відповідну модель спілкування з дитиною, яка передбачає прагнення до емоційного контакту, надмірну турботу, поблажки, відсутність вимог, але обмеження свободи, тотальний контроль. Батьки присвячують дитині все своє життя.

Моделлю поведінки дитини є інфантилізм, нездатність приймати рішення, залежність від батьків, егоцентризм, вседозволеність, соціальна дезадаптованість.

Тип батьківської позиції: демонстрація неприйняття дитини зумовлює відповідну модель спілкування з дитиною, яка передбачає психологічну дистанцію, уникання контактів, критика. відсутність любові і турботи.

Моделлю поведінки дитини є нестійкість, асоціальність, труднощі у спілкуванні, агресивність, емоційна тупість, жорстокість, непередбачуваність вчинків, невротичні розлади.

Тип батьківської позиції: надмірна вимогливість зумовлює відповідну модель спілкування з дитиною, яка передбачає критику, відсутність схваленень, погрожування, відсутність емоційного контакту прискіпливість, жорсткі вимоги, надмірну занепокоєність успіхами дитини в навчанні, її соціальним статусом. Батьки небажають бачити дитину такою, якою вона є.

Моделлю поведінки дитини є пасивність, відсутність ініціативи, залежність, низька самооцінка, невпевненість у собі, тривожність, агресивність, лицемірство.

Представлені позиції батьків вказують на те, що використання батьками певного типу ставлення може, з одного боку, сприяти особистісному росту дитини, а з іншого, – негативно позначатися на її розвитку та на формуванні дитячої особистості в цілому.

У структурі *батьківського ставлення до дитини* науковці виділяють *когнітивний* (пізнання та розуміння дитини), *емоційний* (переживання, емоційна чуйність, емпатія) і *поведінковий* (здатність до співпраці, ініціативність, адекватні стосунки) компоненти. Прояви ставлення більш тісно пов'язані з емоційними переживаннями. Порушення емоційного зв'язку між батьками та дітьми може призводити до формування стійкого емоційно-негативного фону у взаємостосунках, труднощів взаєморозуміння.

Ми в межах нашого дослідження визначили такі *складові* батьківського ставлення, що реалізується у процесі спілкування:

– *когнітивний компонент*, який передбачає психологічні знання батьків про сутність та особливості спілкування з дитиною, зокрема про особливості власного стилю; перцептивно-рефлексивні уміння батьків (розвинуті ідентифікація, рефлексія, емпатія), що дозволяють встановлювати контакти з дитиною, адекватно пізнавати та розуміти її внутрішні стани та власне ставлення до дитини;

– *емоційний компонент*, що передбачає гуманістичну установку на спілкування, готовність до безумовного прийняття дитини, позитивне ставлення до неї, співучасть;

– *поведінковий компонент*, який передбачає сформованість у батьків умінь та навичок ефективно використовувати різноманітні засоби спілкування, встановлювати суб'єкт-суб'єктні взаємини, застосовувати конструктивні стратегії взаємодії та ефективні засоби виховного впливу. Тому специфіку спілкування батьків з дошкільниками будемо розглядати у співвідношенні з основними характеристиками батьківського ставлення.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури щодо сутності, структури батьківського ставлення до дитини, стилів спілкування з нею, нами

розроблені критерії, показники та рівні вияву стосунків батьків з дітьми дошкільного віку, а саме:

1) *особистісно-діалогічний стиль спілкування з показниками:* гуманістична настанова, вміння батьків застосовувати ефективні технології спілкування (активне та рефлексивне слухання, Я-повідомлення), використовувати невербальні засоби спілкування;

2) *безумовно позитивне ставлення до дитини з показниками:* готовність батьків до усвідомленого ставлення, прийняття дитини, емпатія, здатність до рефлексії;

3) *суб'єкт-суб'єктна стратегія взаємодії з показниками:* позитивна емоційна підтримка дитини, рівноправність позицій, співробітництво, уміння застосовувати конструктивні способи розв'язання проблемних ситуацій, використовувати ефективні засоби виховного впливу.

На основі вказаних критеріїв і показників, визначено *рівні прояву ефективності спілкування* та, відповідно окреслені групи батьків.

До *високого рівня* прояву ефективності спілкування батьків з дітьми було віднесено ті, що характеризувалися безумовним прийняттям, позитивним ставленням до дитини, використанням у процесі спілкування діалогу й інших ефективних засобів, адекватною оцінкою можливостей, успіхів та невдач дитини, прагненням зрозуміти мету та мотиви її поведінки, вмінням прогнозувати особистісний розвиток, здатністю до співпереживання, рефлексії, вмінням застосовувати конструктивні способи розв'язання конфліктних ситуацій, будувати стосунки на основі суб'єкт-суб'єктної стратегії взаємодії. Характер проявів ефективності спілкування був стабільним.

До *середнього рівня* увійшли досліджувані, котрі характеризувалися нестійкістю проявів показників ефективності спілкування. Батьки, віднесені до цього рівня, залежно від ситуації демонстрували суперечливе ставлення до дитини, переходили до авторитарно-монологічного спілкування, використовували неефективні способи вирішення проблемних ситуацій, були емоційно віддалені від дитини, непослідовні у власних діях щодо неї, проте

виявляли здатність до критичного осмислення власної поведінки, емпатійного реагування, зміни неефективних засобів виховного впливу.

До *низького рівня* прояву ефективності спілкування були віднесені батьки, що демонстрували неприйняття дитини, ригідність установок, посідали домінуючу позицію щодо дитини, емоційно відштовхували її, використовували неефективні засоби спілкування, деструктивні способи подолання проблемних ситуацій, виказували неповагу, постійно контролювали дитину, не виявляли здатності до рефлексії та емпатійного ставлення, були схильні до покарань, будували стосунки з дитиною на основі суб'єкт-об'єктної установки.

Таким чином, ми проаналізували типи дитячо-батьківських взаємин. Схарактеризували типи батьківських позицій, відповідні моделі спілкування з дитиною та моделі поведінки, що виникають внаслідок цього.

Визначили компоненти батьківського ставлення: когнітивний, емоційний, поведінковий. Отримана за результатами аналізу психолого-педагогічної літератури інформація була покладена в основу розробки критеріїв і показників та рівнів вияву стосунків батьків з дітьми дошкільного віку.

2.2. Результати вивчення особливостей спілкування батьків з дітьми дошкільного віку

Метою педагогічного експерименту на констатувальному етапі, було розробка *критеріїв та показників виявлення рівнів оптимального спілкування у сімейній взаємодії*; з'ясування рівнів ефективності спілкування батьків з дошкільниками.

Реалізація констатувального етапу передбачала наступні завдання:

- виявити ставлення батьків до досліджуваної проблеми;
- з'ясувати особливості спілкування дорослих з дітьми;
- визначити стиль батьківського спілкування з дитиною;

– визначити педагогічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Предметом експериментального вивчення в межах педагогічного експерименту, визначено *специфіку спілкування батьків з дітьми дошкільного віку*, яка розглядалася нами через типологію батьківського ставлення. Експериментальне дослідження здійснювалось упродовж 2021 року. База проведення експерименту – ЗДО № . Вибірку склали **26 сімей**. Обов'язковою умовою була повна родина.

На *першому (діагностичному) етапі* проводився констатувальний зріз, що вимагав використання таких методів: експертних оцінок, аналізу труднощів спілкування з дітьми, сфери співпраці сім'ї з закладом дошкільної освіти. Діагностика типу батьківського ставлення відбувалася за допомогою тесту-питальника А.Я. Варга і В.В. Століна, модифікованого до завдань дослідження [9].

Цілеспрямоване спостереження взаємин батьків здійснювалося в ситуаціях приходу в дитячий садок і у вечірні часи. Діагностувалася емоційна близькість, тип взаємодії, стиль спілкування. Використовувалася графічна методика ДДЛ («Дім – Дерево – Людина»).

Вивчення продуктів діяльності дітей (аналізувалися сюжетно-рольові ігри) здійснювалося для визначення ставлення дитини до значимих для неї дорослих, ставлення до самого себе, переносу типу стосунків з дорослими в ігрову діяльність.

Опрацювання документації дитячих навчальних закладів (програм, планів роботи, розпоряджень, протоколів тощо) дало змогу встановити стратегії виховного процесу, методи роботи представників дитячих навчальних закладів із батьками.

На *констатувальному етапі дослідження*, з метою вивчення характеру стосунків у родині, визначення стилю сімейного виховання, проводилося опитування батьків. В анкетуванні взяло участь 26 сімей (52 батьків) дітей дошкільного віку (5-6 років).

Ступінь задоволеності батьків взаємостосунками в родині відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Ступінь задоволеності батьків взаємостосунками в родині (%)

Стосунки	Повністю задоволений	Частково задоволений	Незадоволений
У родині	50	44	6
Батьків з дітьми	48	48	4
Матері з дитиною	62	38	–
Батька з дитиною	48	34	18

З'ясували, можливі проблеми і труднощі у внутрішньо сімейних стосунках та причин, що їх зумовлюють. Отримані результати свідчать, що в сучасній родині простежується низка труднощів у вихованні дітей дошкільного року, які негативно впливають на процес спілкування, гальмують розвиток особистості дитини. Тому слід привернути увагу батьків до необхідності аналізу типових труднощів та помилок у спілкуванні з дітьми. Узагальнено оцінка результатів представлена у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Причини порушень сімейних відносин (%)

Стосунки	Труднощі у стосунках	
У родині	Непорозуміння, невміння знайти компромісне рішення, різні точки зору на процес виховання	15
Батьків з дітьми	Невиконання вимог дорослих, неслухняність, труднощі у спілкуванні, конфліктні ситуації	76
Матері з дитиною	Неслухняність, капризування, плаксивість, труднощі у спілкуванні	3
Батька з дитиною	Непорозуміння, невиправдані та химерні очікування від поведінки дитини, неефективні засоби виховного впливу	23

Невміння та небажання батьків самостійно розв'язувати проблеми засвідчують необхідність спеціально організованої роботи з батьками. Відповіді на сьоме запитання анкети підтверджують зацікавленість батьків в отриманні психолого-педагогічної допомоги для гармонізації їх стосунків з дітьми (60 %). Природна інтуїція батьків як головних педагогів дитини, діє ефективніше, коли спирається на їх психолого-педагогічну компетентність.

97% батьків виявили задоволеність процесом виховання у сім'ї та освітнім процесом у ЗДО (88%). Аналіз відповідей на запитання анкети, дозволив виявити окремі особливості стосунків у родині, що ускладнюють вказану виховну взаємодію. Це проблеми у взаєминах між батьками та дітьми. Більшість батьків характеризує їх як емоційно напружені, що іноді мають негативний характер. Батьки вказують на власну роздратованість, нестриманість, грубість у спілкуванні з дітьми. Тільки у 20% сімей батьки витрачають на спілкування з дітьми до 2,5 годин на добу. 70% опитуваних сімей будують стосунки з дітьми залежно від обставин, а перешкодою для встановлення позитивних стосунків з дітьми, більшість батьків визначає відсутність вільного часу, відсутність допомоги з боку одного з батьків, брак знань про розвиток дитини, особливості виховання дітей, вміння оптимізувати процес спілкування. Тому і виховна функція сім'ї не реалізується у повному обсязі.

Згідно відповідей батьків (55%), найбільш значущим помічником у вихованні дитини є ЗДО. Проміжні позиції займають бабусі та дідусі як близькі родичі. Останню позицію (4%) займає допомога чоловіків у вихованні дитини. Дисгармонійні стосунки між батьком та дитиною, пов'язані з незацікавленістю чоловіків вихованням дітей, що на думку самих батьків (25%). Зумовлена надмірною зайнятістю та власною невідповідністю до ролі батька. Батьками у спілкуванні з дітьми обирають суворість, як ефективну стратегію у вихованні дисциплінованості і слухняності у дітей.

Таким чином, можна спостерігати тенденцію до зниження якості та кількості мовленнєвого спілкування, зміну батьківських позицій у бік

авторитарності, міжособистісної дистанції, нав'язування неадекватних соціальних ролей.

Ми скористалися тестом-питальником батьківського ставлення А.Я. Варга, В.В. Століна, що допоміг виявити батьківські позиції щодо виховання дітей та спілкування з ними [9].

Отже, на основі результатів, отриманих після проведення тестування батьківського ставлення, ми встановлюємо рівень кожної з шкал: *прийняття / відштовхування, соціальної бажаності, симбіозу, авторитарного виховання та інфантилізації дитини* (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл типів батьківського ставлення до власних дітей (%)

Тип батьківського ставлення	Рівень		
	Низький	Середній	Високий
Прийняття /відштовхування	2%	26%	72%
Соціальна бажаність	10%	20%	70%
Симбіоз	28%	54%	20%
Авторитарне виховання	1%	64%	24%
Інфантилізація	54%	34%	12%

Високі бали свідчать про значний розвиток окремих позицій батьківського ставлення, низькі – про те, що вони розвинені порівняно слабо. Так, високі бали за шкалою «*Прийняття відштовхування*» визначають рівень зневажання дитини, сприймання її як нездатної досягти успіху в житті, відсутність довіри, поваги, уваги. Дорослий до дитини часто ставиться негативно, відчуває роздратування, злість, досаду.

За шкалою «*Соціальна бажаність*» високі бали свідчать про нездатність

батьків сприймати дитину як рівноправного партнера, бажають відповідності дитини сучасним критеріям успіху.

За шкалою «Симбіоз» високий рівень свідчить про те, що батьки встановлюють значну психологічну міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною, мало піклуються про неї.

Високі бали за шкалою «Авторитарне виховання» – ознака того, що дорослі поведуться занадто авторитарно з дитиною, вимагають від неї безумовного підкорення, беззастережної слухняності та дисципліни, високих соціальних досягнень, нав'язують власну волю, нетерплячі до думок, інтересів та потреб дитини, використовують покарання.

За шкалою «Інфантилізація дитини» високі бали свідчать, що батьки сприймають дитину невдахою, нездатною до успіху, неуспішною, молодшою за її реальний вік. Батьки не довіряють дитині, суворо контролюють її дії.

Виходячи з кількісних показників таблиці 2.5, найбільш *переважаючим* типом батьківського ставлення є такий, що включає в себе такі складові:

- низький рівень прийняття;
- високий рівень соціальної бажаності;
- вищий за середній рівень авторитарної гіперсоціалізації;
- середній рівень симбіозу;
- нижчий за середній рівень інфантилізації.

Отже, ми мали змогу визначити виховну позицію сучасних батьків як традиційно-авторитарну, яка реалізується переважно через авторитарно-монологічну форму спілкування батьків зі своїми дітьми дошкільного віку.

Вплив батьківської поведінки, їх ціннісних орієнтацій, стилю спілкування простежується в сюжетно-рольових іграх дошкільників, зокрема, гри «Сім'я» .

Основним методом дослідження було *цілеспрямоване спостереження*. Його мета полягала у з'ясуванні специфіки спілкування батьків з дітьми дошкільного віку. Результати спостереження надали можливість зібрати фактичний матеріал про особливості спілкування дошкільника з батьками,

серед яких було виявлено емоційну близькість, тип взаємодії, стиль спілкування, уточнено результати вибору стилю батьківського ставлення за тестом-питальником. Спостереження здійснювалося систематично, в ранкові часи прийому дітей до дитячого садка та увечері. Достатньо показові стосовно характеру батьківського ставлення, специфіки спілкування є ситуації зустрічей батьків з дітьми у вечірні години, коли дорослі забирають дитину додому. У ці моменти можна було простежити типову стратегію поведінки батьків, особливості спілкування з дітьми. За результатами спостережень, ми отримали відомості про специфіку спілкування батьків з дітьми-дошкільниками.

Для розкриття характеру спілкування між батьками та дітьми нами була використана методика формалізованого спостереження (див. Додаток Е).

Аналіз специфіки спілкування батьків з дітьми дошкільного віку здійснювався за наступними параметрами.

Під час спостережень було виявлено, що для великої кількості досліджуваних (50 осіб) характерною була тенденція до ситуативного вияву ознак оптимального спілкування; частина батьків (46 осіб) схильна у спілкуванні з дитиною виявляти негативне ставлення до неї, застосовувати неефективні засоби спілкування, деструктивні форми взаємодії, дотримуючись стереотипних установок та шаблонів у вихованні дитини, і лише незначна кількість батьків (2 особи) показала високі результати. Результати спостережень за проявами ефективності спілкування відображено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Розподіл досліджуваних за рівнями прояву ефективності спілкування

Рівні прояву ефективності спілкування	Кількісні показники рівнів ефективності спілкування	
	кількість	%
<i>Високий</i>	2	4
<i>Середній</i>	26	50
<i>Низький</i>	24	46

Як зафіксовано в табл. 2.5., суттєва різниця спостерігається між високим і низьким (4 % і 46%) та високим і середнім (4% і 50%) рівнями прояву

ефективності спілкування батьків з дітьми дошкільного віку. Результати свідчать про те, що батьки залежно від ситуації, у стосунках з дитиною використовують такі способи взаємодії, котрі, на їх думку, швидше забезпечують потрібний їм результат. Вони не вважають за доцільне використовувати більш ефективне спілкування та конструктивні способи взаємодії. Аналіз спостережень засвідчив у батьків досить нестійку тенденцію до ефективного спілкування з дітьми. Підтвердженням цього є кількісні показники за середнім рівнем прояву ефективності спілкування.

Результати діагностичного етапу дослідження надали нам можливість визначити коло найтипівіших, найбільш характерних для більшості обстежених родин проблем, які є перешкодою у взаєморозумінні між батьками та дітьми, формуванні емоційно-позитивного клімату родини. Це:

1. *Неадекватна батьківська позиція:* неусвідомлене ставлення до дитини; відсутність її розуміння, прийняття, визнання; суперечливе ставлення; неузгодженість батьківських настанов; недостатня чутливість у стосунках з дітьми.

2. *Неефективний стиль спілкування:* відсутність вміння говорити й слухати один одного, підтримувати контакт з дитиною, розуміти й відобразити її думки та почуття; використання неефективних способів спілкування; авторитарно-монологічний стиль.

3. *Неконструктивні стосунки між батьками та дітьми:* відсутність вміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; домінантність з боку батьків, прагнення підкорити дитину; нерівноправність позицій; неповага і недовіра до дитини; завищений рівень домагань щодо можливостей дошкільника.

4. *Порушення сімейного виховання:* неправильні типи і стереотипи виховання; їх стихійність, негнучкість, раціональність; неефективні педагогічні впливи; непослідовність у вихованні; неузгодженість та невідповідність батьківських вимог й очікувань.

5. *Психолого-педагогічна неосвіченість батьків:* відсутність знань про

вікові та індивідуальні особливості дитини, інноваційні підходи у родинному вихованні; не усвідомлення впливу особистості батьків, обраного ними стилю виховання та спілкування на особистісний розвиток дитини; виховна невпевненість батьків.

б. Характерологічні особливості батьків та відповідні особисті проблеми: непорозуміння у подружжі; зміщення сімейних ролей; тривожність, афективність, конфліктність; непрогностичність; низький рівень прояву рефлексії, емпатії.

Таким чином, ми визначили головні причини порушення батьківсько-дитячих стосунків. Аналіз цих причин дає нам можливість визначити умови подолання труднощів у стосунках між батьками та дошкільниками, оптимізації їх спілкування. За умов усвідомленого позитивного ставлення до дитини, активізації перцептивно-рефлексивних здібностей та вмінь батьків, сформованих у них прийомів ефективної комунікації та конструктивних способів взаємодії з дитиною можливо зробити спілкування психологічно оптимально ефективним, досягти гармонізації взаємин між батьками та дітьми. Тобто дорослим потрібно володіти певними комплексом знань, умінь та навичок, який забезпечує високу психологічну компетентність й охоплює різні рівні: соціального пізнання, емоційного ставлення, поведінковий.

Надання відповідної психологічної допомоги (просвітницька робота, індивідуальне консультування, корекційно-розвивальна робота) родинам сприятиме опануванню батьками спеціальними знаннями, уміннями та навичками, необхідними для правильної побудови та здійснення процесу виховання та спілкування в сім'ї; встановленню і розвитку стосунків на основі взаєморозуміння, прийняття, взаємоповаги, емоційної підтримки, відповідальності.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Внаслідок здобутих результатів констатувального етапу експерименту ми констатуємо, що:

– більша частина батьків (54%) частіше діють у стосунках з дитиною залежно від ситуації, демонструють суперечливе ставлення до неї, нестійкість стилю спілкування, непослідовність власних дій щодо дитини, використовують неефективні шляхи вирішення проблемних ситуацій. 40% батьків у процесі спілкування з дошкільниками використовує неефективні засоби спілкування (авторитарно-монологічний стиль, Ти-повідомлення, маніпулятивне слухання), не усвідомлюючи впливу обраного стилю спілкування на розвиток особистісних рис дитини, не виявляючи поваги, терпимості, уважності до дитини; емоційно дистанціюється від неї, схильні нав'язувати власні думки, обмежувати ініціативність дитини, ставляться до неї як до об'єкта взаємодії.

– ставлення батьків має такі характеристики: низький рівень безумовного прийняття дитини; високий рівень соціальної бажаності (плекання перспективи соціального успіху дитини в майбутньому); середній рівень авторитарного виховання (авторитаризм, безумовне підкорення, жорсткі дисциплінарні рамки); середній рівень симбіозу (значна психологічна дистанція); середній рівень інфантилізації (бажання батьків бачити свою дитину адаптованою до дорослого життя).

– основне порушення у стосунках «батьки – дитина» – це *неадекватна батьківська позиція та стиль спілкування*.

До причин неефективного батьківського ставлення можна віднести: стереотипи виховання, не усвідомлення власного ставлення до дитини, відсутність єдиних вимог до неї з боку батьків, неправильну оцінку дошкільника, незнання психологічних особливостей власної дитини, низький культурний, освітній і психолого-педагогічний рівень батьків, порушення психологічного клімату сім'ї, особистісні проблеми та особливості батьків,

використання авторитарно-монологічного стилю спілкування, відсутність здатності бачити власні неадекватні поведінкові стереотипи тощо.

Встановлено, що у більш ніж у половини батьків існує проблема прийняття дитини такою, яка вона є. У побудові стосунків з дітьми вони використовують переважно такі типи батьківського ставлення (симбіоз, інфантилізація, авторитарне виховання).

Виявлено, що для батьків найбільш значущими є індивідуальні та сімейні цінності, а найменш значущими – етичні та альтруїстичні. Це свідчить про зниження морально-духовного потенціалу в родинному вихованні.

Неадекватне ставлення батьків до дитини, неефективне спілкування з нею, призводить до формування в дітей комплексів неповноцінності, неврозів, неусвідомленої ворожості, почуття тривоги, провини, низької самоповаги, труднощів у побудові теплих стосунків з іншими.

Виявлено, що діти, до яких батьки ставляться з середнім рівнем прийняття та мають середні показники оптимального спілкування, мають проблеми у спілкуванні, а у дошкільників з низьким рівнем прийняття їх батьками та низькими показниками прояву ефективності спілкування, мають місце дезадаптивні симптомокомплекси у поведінці дітей.

Тож, результати констатувального етапу експерименту, підтвердили доцільність уваги батьків до власної дитини, усвідомлення необхідності власної психолого-педагогічної компетентності у вихованні дитини, розуміння вирішального значення дошкільних років для повноцінного прояву, розвитку базисних якостей дитини.

Аналіз визначених типових проблем родинного виховання, результатів вивчення особливостей спілкування в обстежених сім'ях надає підстави до висновку, що за умов формування в батьків навичок конструктивної взаємодії, процес спілкування буде більш ефективним.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОПТИМІЗАЦІ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Педагогічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку

Нами розроблена *система роботи з реалізації особистісно орієнтованого підходу до процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку*. Вона дозволяє комплексно діагностувати особливості взаємодії між батьками та дітьми, виявити проблеми і труднощі в спілкуванні, застосувати методи корекції щодо розв'язання цих проблем і покращення батьківсько-дитячих стосунків.

Прийняття батьками основних положень особистісно орієнтованого підходу як парадигми виховання, сприяє усвідомленню та створенню необхідних умов для оптимізації їхнього спілкування з дітьми.

Під оптимізацією спілкування розуміють процес свідомого вибору найкращого варіанту спілкування в конкретних умовах, який передбачає нерозривний зв'язок мети спілкування та засобів і форм її досягнення.

Оптимізація спілкування потребує досягнення батьками максимального пізнавального, інтерактивного та перцептивного ефектів за мінімальних затрат власних зусиль та отримання максимального результату в особистісному розвитку дитини [3]. Передбачається також активність особистісного зростання батьків, що дозволяє відійти від сприйняття дитини як об'єкта виховного впливу і переорієнтувати весь процес спілкування на основне – особистість дитини. Здатність до рефлексії, глибина усвідомлення ставлення до дитини є важливою умовою позитивних стосунків, оптимального спілкування.

Батькам необхідно усвідомлювати необхідність пошуку найбільш ефективного стилю спілкування з дітьми: вміти переборювати непродуктивні стереотипні стосунки та освоювати нові, адекватні ідеї щодо виховання людини з почуттям власної гідності. Ці якості складають передумови емоційного комфорту дитини, плідної взаємодії, ефективного навчання та виховання. На основі володіння батьками навичками ефективного спілкування та конструктивної взаємодії, розвитку їх перцептивних механізмів можливе формування в них позитивного емоційно-забарвленого ставлення до власної дитини як до суб'єкта міжособистісної взаємодії.

Як свідчать результати констатувального етапу експерименту, в більшості батьків не сформована *готовність до усвідомленого ставлення до власної дитини*. Ми визначаємо це поняття як сукупність психологічних, педагогічних і соціальних знань, умінь і навичок, які забезпечують вибір батьками такого стилю поведінки, за якого дитина стає повноцінним суб'єктом міжособистісної взаємодії.

Тож виходячи з вищезазначеного, ми виділили такі **педагогічні умови оптимізації процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку**:

1. *Формування в батьків прийомів ефективної комунікації*, а саме: безумовне прийняття; активне та емпатійне слухання; діалог; зворотній зв'язок; використання невербальних засобів спілкування.
2. *Використання механізмів спілкування*: ідентифікації; рефлексії; емпатії.
3. *Розвиток конструктивних способів взаємодії батьків з дітьми*: ціннісне ставлення; довірливі стосунки; позитивна емоційна підтримка; суб'єкт-суб'єктна стратегія взаємодії.

Таким чином, нами окреслені й теоретично обгрунтовані *педагогічні умови оптимізації процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку*, а саме: формування в батьків прийомів ефективної комунікації; використання механізмів спілкування: ідентифікації, рефлексії, емпатії; розвиток конструктивних способів взаємодії батьків з дітьми.

3.2. Система роботи з реалізації особистісно орієнтованого підходу у міжособистісній взаємодії батьків з дитиною-дошкільником

Відповідно до гіпотези та завдань дослідження нами було розроблено програму формувального етапу дослідження. Він полягав у проведенні формувального експерименту. У дослідженні перевірялась гіпотеза про те, що активне впровадження у процес сімейної взаємодії особистісно орієнтованого підходу складає неодмінну умову оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку, призведе до змін в уявленні та ставленні батьків до своїх дітей, у мотивації їх до вибору більш ефективних форм і методів виховного впливу. Співпраця ЗДО з родиною, використання концепції особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховному процесі ЗДО створює умови для гармонізації стосунків між дітьми та *значимими для них дорослими (батьками, вихователями)*.

Метою роботи з батьками визначено:

1. Вироблення у батьків адекватного уявлення про власну дитину, її можливості та потреби відповідно до віку.
2. Розширення засобів спілкування з дитиною.
3. Підвищення психолого-педагогічної культури батьків.

Робота з батьками проводилась у двох напрямках:

1. *Просвітницька робота* з метою підвищення психолого-педагогічної культури батьків. Зміст інформаційного блоку роботи був спрямований на озброєння батьків знаннями про вікові та психологічні особливості, можливості дитини, про наявність різних стилів виховання дитини в сім'ї, про важливість гуманізації стосунків.

Реалізація зазначених завдань здійснювалася шляхом використання тематичних бесід, індивідуального консультування, семінарів-практикумів, інформативних доповідей, письмових рекомендацій, пам'яток, тематичних виставок, обміну досвідом, дискусій, роботи творчих груп.

2. *Розвивальний, тренінговий* напрямок включав ознайомлення батьків з технікою діалогічного спілкування; передбачав формування ціннісних орієнтацій, настанов батьків на особистісне спілкування з дитиною; формування відповідних способів комунікації з дитиною.

На початку формувального етапу було проведено інформаційну бесіду задля ознайомлення батьків з основними ідеями особистісно орієнтованого підходу до виховання дітей.

Батькам було запропоновано проаналізувати типові батьківські директиви, які найчастіше використовуються у спілкуванні з дітьми (див. додаток Б).

Мета тренінгово-розвивальної роботи – сприяти засвоєнню необхідної для оптимізації спілкування технології взаємодії з дітьми через усвідомлення власної позиції щодо дитини, стилю спілкування з нею; розвитку самосвідомості й самоаналізу для корекції стосунків з дітьми; процесу особистісного зростання, реалізації творчого потенціалу.

Форми роботи з батьками: соціально-психологічний тренінг, групові дискусії, ігрові методи, міні-лекції, вербальні та невербальні техніки, індивідуальне консультування, аналіз конкретних ситуацій, домашні завдання, практичні вправи. Їх ефективність теоретично обґрунтована та експериментально перевірена у цілому ряді досліджень [2; 6; 11; 19; 49].

Найбільш продуктивними формами роботи, що дозволяють вирішити ці завдання, є *індивідуальне консультування батьків й застосування соціально-психологічного тренінгу.*

Реалізація завдань *психолого-педагогічної корекції* досягається шляхом впливу на основні компоненти ставлення до особистості людини, що обґрунтовані нами у другому розділі роботи: *емоційний, когнітивний, поведінковий.*

Спираючись на рекомендації Є.Лещинської, у процесі роботи батькам пропонувалося оволодіти наступними прийомами ефективного спілкування: *інтроспекції* – вміння поставити себе на місце дитини; *емпатії* – здатності розуміти переживання дитини; позитивного самоствердження шляхом

використання «Я–висловлювань»; аналізу конфліктних ситуацій; креативність – перетворення проблеми на завдання; управління емоціями; рефлексія - прогноз власних варіантів поведінки та дій дитини; розширення досвіду власного та суб’єктивного досвіду дитини; розвиток соціально-комунікативної та організаційної компетентності [19].

Комплексна програма реалізовувалась в системі «батьки – дитина», була розрахована на один місяць, містила 8 занять та індивідуальні консультації. Програма складалася з двох блоків.

Зміст 1 блоку: 4 заняття з батькам протягом двох тижнів. Тематика занять: «Моя родина»; «Стилі виховання»; «Я і моя дитина»; «Взаєморозуміння та ефективне спілкування в родині».

Щотижня проводилось два заняття та індивідуальна консультація за бажанням батьків з вирішення їх сімейних проблем. Тривалість кожного заняття – 1,5 години.

Зміст 2 блоку: 4 заняття батьків з дітьми протягом двох тижнів. (тривалість від 40 хвилин до однієї години). Проводилося два заняття щотижня та індивідуальне консультування.

Кожний блок складався з комплекту міні-тренінгів, де кожне заняття мало конкретну мету, яка досягалася шляхом реалізації наступних етапів роботи:

1. *Ритуал привітання.* Ознайомлення батьків із завданнями заняття.
2. *Розминка,* спрямована на розвиток емоційного контакту, згуртованості. Здійснюється за допомогою комплексу вправ та ігор на групове об’єднання.
3. *Вправи, спрямовані на виконання цілей програми.*
4. *Вправи–розвантаження,* метою яких є підняття емоційного та фізичного настрою у групі, переключення з одного виду роботи на інші.
5. *Вправи, спрямовані на виконання мети заняття.* Зміст основної частини становлять ігри, вправи розвивального характеру, етюди, проблемні ситуації.

6. *Вправи-релаксації*. Заключна частина заняття включала ігрові вправи, етюди на релаксацію, зняття психоемоційного збудження.

7. *Рефлексія* дозволяла батькам висловити власну думку про заняття, свої враження.

8. *Прощання* як заключна частина заняття є логічним завершенням ланцюжка ігрових вправ, підпорядкованих корекційно-розвивальній меті.

9. *Домашнє завдання*, виконання якого є або підсумком проведеного заняття, або готує батьків для наступних зустрічей.

Зміст комплексної програми представлений у додатку В.

Особливості проведення розвивальної роботи з батьками.

Основним завданням першого заняття було налагодження міжособистісних стосунків, створення атмосфери довіри до тренера та інших членів групи, позитивного настрою, стимулювання відкритості в спілкуванні.

Хоча батьки знайомі між собою, вони умовно розділилися на *три групи*: батьки першої групи виявляли відкрити недовіру. У другій групі батьків спостерігалися ознаки прихованої невпевненості, незрозуміння, хвилювання, напруги. Найбільша частина групи – третя – була більш активною, відкритою до контакту, заохочувала інших до виконання вправ.

Тому робота тренера вимагала психокорекції внутрішнього напруження представників перших двох підгруп. Зняттю емоційної напруги сприяло проведення вправи-розвантаження.

У процесі проведення тренінгу, батьки за їх ставленням до тренінгової роботи та особливостей поведінки поділилися на кілька груп.

Активно-позитивні батьки доступні в роботі, виявляють зацікавленість процесом і результатами. Вони контактні, дисципліновані, товариські, доброзичливі, емоційні, зазвичай виявляються творчими людьми, що легко адаптуються до будь-яких вимог та умов.

Пасивно-позитивні батьки відповідають таким характеристикам: у взаємодії утримують дистанцію. У спілкуванні використовують офіційний тон. Позитивно оцінюють роботу, але оцінка має шаблонний характер.

Батьків з *суперечливістю поведінки*, що характеризуються контактністю та доброзичливістю в роботі, проте, образливих, які турбуються про зовнішні результати, ми віднесли до третьої групи.

У *активно-негативних батьків* спостерігалась конфліктність, що вносило напругу в роботу та негативне ставлення до неї. Оцінюють роботу інших, концентруючись на помилках і повчаннях.

Група *пасивно-негативних батьків* виявляла зацікавленість у роботі, але оцінювала її результати як негативні, не виявляла ініціативи, була малоконтактною. На основі цих характеристик, ми робили прогноз подальшої реалізації особистісно орієнтованого спілкування батьків з дітьми у родинях.

Важливу інформацію про ставлення батьків до власної дитини було отримано при аналізі міні-творів, у яких батьки описували власні почуття до дитини, особливості родинних стосунків. Аналіз інформації здійснювався за критеріями: симпатія – антипатія, близькість – віддалення, повага – зневага. Було проаналізовано кілька творів, оскільки не всі батьки виявили бажання виступати і подальше обговорення творів здійснювалося на індивідуальних консультаціях.

Допомогло батькам у формуванні вміння аналізувати почуття дитини виконання *вправ: Тлумачення і Постає себе на місце дитини*.

Важливим підсумком проведеної попередньої роботи було складання батьками *«Пам'ятки взаєморозуміння»*. У процесі обміну думками вони визначали якості, необхідні для взаєморозуміння, оцінювали рівень їх прояву в своїх родинях.

Під час тренінгу батьки навчилися застосовувати різні прийоми ефективного спілкування, зокрема, виконання *вправи «Аналіз»* сприяло засвоєнню ефективних способів комунікації батьків з дітьми.

Закріпленню набутих навичок ефективного спілкування слугувало виконання *вправи «Я – повідомлення»*, де засвоювався алгоритм побудови ефективного спілкування.

На тренінгових заняттях батьки опановували навички активного

слухання, формували вміння розуміти стан дитини за невербальними проявами.

Останнє заняття розвивальної роботи з батьками було присвячене проектуванню майбутнього. Підводився підсумок тренінгової роботи групи в цілому та кожного з учасників. Це здійснювалось за допомогою виконання основних вправ «Ідеальна сім'я», «Сімейна скарбничка». Аналіз виконання цих завдань підтвердив фактичні якісні зміни у ставленні батьків до дитини.

Одночасно з заняттями тренінгу здійснювалось *індивідуальне консультування*, яке допомогло більшості батьків визначити власні помилки у взаємодії з дитиною, сприяло оптимізації їх спілкування, встановленню позитивного психологічного клімату в родині.

Подальша розвивальна робота здійснювалася у батьківсько-дитячих групах. Розглянемо особливості проведення *другого блоку комплексної програми*.

Метою першого заняття було формування позитивної робочої атмосфери, настрою, згуртованості групи, встановлення тісного емоційного зв'язку, партнерства, досягнення загальної мети тренінгу.

Наступні заняття були спрямовані на розвиток уміння бачити себе й інших, усвідомлення власної індивідуальності, формування довіри між батьками та дітьми, вибір оптимального стилю спілкування. Позитивні зміни в батьківському ставленні були зафіксовані й шляхом аналізу виконання домашніх завдань.

Подальші заняття дитячо-батьківської групи були спрямовані на формування в батьків та дітей єдиної системи комунікації, вміння застосовувати ефективні засоби спілкування, сприяли самовираженню й розкриттю власних можливостей.

Останнє заняття було підсумком групової роботи та спрямовувалось на усвідомлення значимості кожного та сили єдності, сприяли підвищенню емоційного настрою.

В межах дослідно-експериментальної роботи, ми розробили *методичні*

рекомендації для вихователів і батьків дітей дошкільного віку. Їх умовно поділено на п'ять блоків: розвиток емоційної сфери дитини, розвиток комунікативних навичок, розвиток вміння установлювати позитивні стосунки, формування позитивної «Я – концепції», формування моральної поведінки дитини (Додаток Ж). Їх дотримання ефективно доповнювало і закріплювало результати роботи виконаної з батьками в межах двох блоків тренінгової роботи.

Таким чином, результати, здобуті в процесі проведення формувального експерименту, доводять висунуту нами гіпотезу про те, що реалізація принципів особистісно орієнтованого підходу в родинній взаємодії та розробка на його основі ефективних засобів спілкування складають неодмінну психологічну умову оптимізації процесу спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Особистісно орієнтована модель спілкування передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію між батьками та дітьми, в якій вони розглядаються як рівноправні партнери, ставляться з повагою та розумінням один до одного, визначають умови, що сприяють саморозвитку й самореалізації. Безумовно, дитині, як і батькам, відводиться в цьому процесі активна роль. Але дитину теж необхідно вчити будувати спілкування відповідно до основних положень особистісно орієнтованої концепції. Тому в нашому дослідженні ми пропонували батькам та вихователям проводити таку роботу і з дітьми дошкільного віку.

3.3. Аналіз ефективності дослідно-експериментальної роботи щодо оптимізації взаємодії між батьками і дошкільниками

Завданням заключного етапу дослідження було з'ясування ефективності розробленої та впровадженої програми розвивальної роботи, спрямованої на оптимізацію спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Результативність запропонованої системи роботи визначалася через використання критеріїв і показників прояву ефективності спілкування батьків з дітьми за відповідними шкалами: *прийняття-відштовхування, соціальної бажаності, симбіозу, авторитарного виховання та інфантилізації дитини*. Програма контрольного етапу передбачала використання методик констатувального експерименту, представлених у другому розділі роботи.

Контрольний зріз проводився з контингентом дітей і батьків, задіяних на констатувальному та формуальному етапах експерименту. На контрольному етапі експерименту було задіяно 26 сімей з дітьми дошкільного віку.

На заключному етапі експерименту основна увага була спрямована на визначення в батьків *рівня сформованості навичок ефективного спілкування, конструктивних способів побудови взаємодії з дітьми, рівня здатності батьків розуміти власну дитину*.

При оцінюванні рівня прояву ефективності спілкування батьків було обрано ті ж критерії фіксації: *особистісно-діалогічний стиль спілкування, безумовне позитивне ставлення до дитини, суб'єкт-суб'єктна стратегія взаємодії*.

Результати констатувального етапу роботи засвідчили, що найбільш поширеним типом батьківського ставлення був такий, що включав у себе наступні характеристики:

- низький рівень прийняття;
- високий рівень соціальної бажаності;
- середній рівень авторитарного виховання;
- середній рівень симбіозу;

—середній рівень інфантилізації. .

Зріз, проведений після формувального етапу дослідницько-експериментальної роботи, засвідчив значні зміни в батьківському ставленні до дітей.

Більшість батьків після заходів формувального етапу змінила ставлення до дитини, до її безумовного прийняття та розуміння. Високі показники батьківського ставлення за шкалою «Прийняття / відштовхування» зменшилися на 40% і становили 32% порівняно з констатувальним етапом (72%). Дорослі стали більш адекватно оцінювати можливості дитини та власні вимоги до неї, більш ретельно узгоджували власні очікування з потребами й інтересами дошкільників.

Високий рівень за шкалою «Соціальна бажаність» зріс на 38% і становив 54%. Більшість батьків змінила тактику авторитаризму в бік особистісного ставлення до дитини, у спілкуванні з дошкільнятами відмовилася від покарань, високих вимог до слухняності, виявляла толерантність та співчуття до дитини.

Порівняно з даними констатувального етапу, (64%) за шкалою «Авторитарне виховання» показники зменшилися на 28% і становили 36% за середнім рівнем.

За шкалою «Симбіоз» показники змінилися незначною мірою, тобто батьки продовжують не дозволяти дитині бути досить самостійною, що і далі негативно впливало на дистанцію у спілкуванні.

Кількість сімей з високими показником за шкалою «Інфантилізація» зменшилась на 12% порівняльно з констатувальним етапом, тобто батьки почали сприймати дитину відповідно до її віку та довіряти їй.

Спостереження та бесіди з вихователями підтвердили наші висновки про те, що в дітей з сімей, що були задіяні до формувального етапу дослідження, підвищився рівень комунікативних навичок, вони стали більш активнішими у спілкуванні, вносили пропозиції щодо подолання проблемних ситуації: пропонували допомогти робити щось приємне, поступалися, зважали на думку інших, не конфліктували.

Таблиця 3.1

**Розподіл типів батьківського ставлення до дитини (%)
За результатами контрольного зрізу**

Типи батьківського ставлення	За результатами експериментальної роботи		
	констатувальний зріз	контрольний зріз	різниця
Прийняття / відштовхування	76	39	37
Соціальна бажаність	69	52	17
Симбіоз	61	46	15
Авторитарне виховання	58	37	21
Інфантилізація	29	15	14

Контрольний зріз засвідчив позитивну динаміку проявів ефективності спілкування батьків. Внаслідок проведеної експериментальної роботи на формувальному етапі, збільшилась кількість досліджуваних з високим рівнем прояву ефективності спілкування (на 10%); зросла кількість батьків середнього рівня (на 12%); на 22% зменшилась кількість досліджуваних, віднесених до низького рівня прояву ефективності спілкування (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка прояву ефективності спілкування батьків з дітьми

Рівні прояву ефективності спілкування	Констатувальний зріз (%)	Контрольний зріз (%)
Високий рівень	6	16
Середній рівень	54	66
Низький рівень	40	18

Ми вважаємо, що ці зміни пов'язані з оволодінням батьками навичок конструктивного спілкування та взаємодії, розумінням дитини, її емоційного стану.

Суттєво змінилося ставлення більшості батьків до власної дитини: від неадекватного до безумовно позитивного. Зафіксовано помітні зрушення в розумінні дієвості суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Більшість батьків визначила

важливість поваги до дитини, її побажань, прагнень, потреб і можливостей. Підвищився рівень компетентності батьків щодо способів конструктивного спілкування з дитиною. Батьки навчилися застосовувати у процесі спілкування з дитиною техніки активного і емпатійного слухань, діалог, адекватні способи звернень і впливів, усвідомили дієвість особистісно-діалогічного стилю, виявили здатність поставити себе на місце дитини, співчувати, співпереживати, радіти разом.

Порівняльний аналіз результатів контрольного експерименту в цілому підтвердив висунуту гіпотезу і дав можливість зробити висновок про те, що впровадження особистісно орієнтованого підходу в родинну взаємодію є вирішальною умовою оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку.

Проведений статистичний аналіз свідчить про високу вірогідність доведення висунутої в дослідженні гіпотези щодо ефективності запропонованих засобів оптимізації спілкування.

Отже, отримані нами результати діагностики типу ставлення батьків до дітей дошкільників підтвердили можливість оптимізації спілкування батьків дошкільного віку шляхом системної розвивальної та освітньої роботи з батьками на основі особистісно орієнтованого підходу. Можна констатувати ефективність проведеної роботи, яка позитивно вплинула на оптимізацію спілкування у сім'ї, гармонізацію батьківсько-дитячих стосунків.

Таким чином, впровадження розвивальної роботи підтвердило, що батьки, які взяли участь у спеціальному навчанні, швидше оволоділи вміннями та навичками конструктивної взаємодії, успішного спілкування, усвідомили важливість особистісного ставлення до дитини.

Результати проведеного дослідження підтвердили положення про визначальний вплив системи родинних стосунків на становлення особистості дитини, формування в неї ставлення до себе та оточуючих, особливостей спілкування з навколишнім світом. У сім'ях, де панує атмосфера взаємної прихильності, довіри, емоційної підтримки, гуманного ставлення з боку батьків, діти мають менше проблем у поведінці та встановлені контактів з

іншими. Отже, сучасну виховну позицію й роль батьків можна визначити як створення умов для повноцінного розвитку і прояву особистісних якостей дитини, що сприяють активному спілкуванню дитини, спрямовують її на саморозвиток та самовдосконалення. За умови використання батьками оптимального спілкування стає можливим повноцінне, гармонійне становлення особистості дитини-дошкільника.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Дослідження підтвердило, що реалізація особистісно орієнтованого підходу до спілкування батьків з дітьми дошкільного віку складає неодмінну психологічну умову його оптимізації.

Запропонована модель взаємодії батьків з дитиною, розроблена на основі особистісно орієнтованого підходу, зорієнтована на повноцінний розвиток особистості дитини, її загальнолюдських цінностей: комунікативних, моральних, інтелектуально-вольових, творчих і оптимізує процес сімейного спілкування, сприяє гармонізації родинних стосунків.

В умовах формувального експерименту стає можливим підвищення рівня прояву ефективності спілкування батьків з дітьми дошкільного віку завдяки формуванню в батьків прийомів ефективної комунікації, активізації дії перцептивних механізмів, розвитку конструктивних способів взаємодії з дитиною.

Розроблена на основі особистісно орієнтованого підходу програма оптимізації спілкування батьків з дітьми сприяла формуванню готовності батьків до усвідомленого ставлення до власної дитини, емоційній близькості, особистісної відкритості батьків та дітей до взаємосприйняття, розуміння один одного, оволодінню ефективними засобами спілкування та конструктивними прийомами взаємодії, формуванню ціннісно-орієнтаційної єдності батьків у вихованні та задоволеності батьків і дитини емоційно-психологічним кліматом у родині.

Засвідчено позитивну динаміку зростання застосування батьками конструктивного спілкування у взаємодії з дітьми. Внаслідок проведеної експериментальної роботи на контрольному етапі збільшилась кількість досліджуваних з високим рівнем прояву ефективності спілкування (на 10%); зросла кількість батьків середнього рівня (на 12%); на 22 % зменшилась кількість досліджуваних низького рівня.

За результатами проведеної роботи у ставленні батьків до дітей

відбулися відчутні позитивні зміни. Значна частина батьків експериментальної групи досягла успіху у встановленні стосунків з дітьми на основі партнерства та діалогу, визначила позицію прийняття, розуміння, визнання дитини як ціннісної орієнтації у вихованні.

Унаслідок заходів формувального етапу експерименту у дошкільників також відбулись зміни у ставленні до себе та інших, у виборі оптимального стилю спілкування, в умінні знаходити адекватні форми поведінки й реалізувати їх у стосунках з оточуючими.

Результати порівняльного аналізу даних констатувального і контрольного зрізів, підтвердили ефективність запропонованої експериментальної системи з реалізації особистісно орієнтованого спілкування між батьками та їх дітьми, доцільність впровадження педагогічних умов оптимізації взаємодії у родині.

Презентована в експерименті особистісно орієнтована сімейна взаємодія надає можливості батькам і педагогам ЗДО перебудувати систему стосунків, опанувати нові навички взаємодії з дошкільниками, створити необхідні умови для оптимізації процесу спілкування з дитиною.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні нами здійснені теоретичне обґрунтування, аналіз та експериментальне вивчення проблеми оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку. Внаслідок проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків.

За першим завданням.

1. Характер міжособистісних стосунків батьків з дитиною дошкільного віку визначає позитивні або негативні зміни в її розвитку. Близькість, глибина, діалогічний і безконфліктний характер такої взаємодії сприяє розвитку гармонійної особистості, а авторитаризм, відчуження і конфлікти – формуванню її дисгармонійного типу.

2. *Тип батьківського ставлення* реалізується виключно в процесі спілкування і має такі складові:

- *когнітивний компонент* передбачає психологічні знання батьків про сутність та особливості спілкування з дитиною, зокрема про особливості власного стилю; перцептивно-рефлексивні здібності батьків (ідентифікація, рефлексія, емпатія), що дозволяють встановлювати контакти з дитиною, адекватно пізнавати та розуміти її внутрішні стани, а також власне ставлення до дитини;

- *емоційний компонент*, який характеризує різноманітні почуття до дитини, ставлення до неї, співучасть;

- *поведінковий компонент*, що передбачає сформованість у батьків умінь та навичок ефективного використання різноманітних способів спілкування, встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин, застосування конструктивних стратегій взаємодії та ефективних засобів виховного впливу.

Батьківське ставлення впливає на *вибір стилю спілкування батьків з дітьми*, формування психологічних особливостей дошкільника. Батьки з *авторитарного-монологічним стилем спілкування* застосовують жорсткі форми наказів та розпоряджень, часто використовують зауваження і

покарання, уникають можливостей вислухати дитину, дати пораду, емоційно підтримати, прийняти її позицію, часто бувають непослідовні у вимогах до дитини.

Батьки з *особистісно-діалогічним стилем спілкування* приймають дитину такою, якою вона є, оцінюючи її як рівноправного партнера, співучасника, надають перевагу позитивній оцінці вчинків дошкільника, заохочують, підтримують його у прагненні досягти успіху, а в сім'ях переважають дружні та теплі стосунки.

За другим завданням.

1. Найбільш доцільним в оптимізації процесу спілкування є *застосування особистісно орієнтованого підходу в родинній взаємодії*. Впровадження основних ідей та принципів такого підходу в родинне спілкування гармонізує сімейні стосунки, обумовлює вибір батьками психологічно оптимального спілкування, сприяє в цілому всебічному розвитку дитини.

2. Спеціальна організація процесу спілкування батьків з дитиною на основі особистісно орієнтованого підходу створює сприятливі умови для її психічного і фізичного розвитку.

Критеріями визначення рівня прояву оптимального спілкування батьків з дітьми з відповідними показниками є:

- *особистісно-діалогічний стиль спілкування* (гуманістична настанова, вміння батьків застосовувати технології ефективного спілкування);
- *безумовне позитивне ставлення до дитини* (готовність батьків до усвідомленого ставлення, прийняття дитини, емпатія, здатність до рефлексії);
- *суб'єкт-суб'єктна стратегія взаємодії* (підтримка дитини, рівноправність позицій, співробітництво, вміння застосовувати конструктивні способи подолання проблемних ситуацій, використовувати ефективні засоби виховного впливу).

Ступінь прояву оптимального спілкування характеризується *високим*,

середнім і низьким рівнями, що визначаються відповідно до рівня сформованості та систематичності прояву названих вище критеріїв.

За третім завданням.

1. Прийняття батьками основних положень особистісно орієнтованого підходу як парадигми виховання, сприяє усвідомленню та створенню необхідних умов для оптимізації їхнього спілкування з дітьми.

Під оптимізацією спілкування розуміють процес свідомого вибору найкращого варіанту спілкування в конкретних умовах, який передбачає нерозривний зв'язок мети спілкування та засобів і форм її досягнення.

2. Згідно результатів констатувального етапу експерименту, в більшості батьків не сформована *готовність до усвідомленого ставлення до власної дитини*. Ми визначаємо це поняття як сукупність психологічних, педагогічних і соціальних знань, умінь і навичок, які забезпечують вибір батьками такого стилю поведінки, за якого дитина стає повноцінним суб'єктом міжособистісної взаємодії.

3. *Педагогічними умовами, що дозволяють підвищити ефективність процесу родинного спілкування з метою його оптимізації є:*

- *сформованість у батьків прийомів ефективної комунікації* (безумовне прийняття дитини, активне та емпатійне слухання, діалог, зворотній зв'язок, використання батьками невербальних засобів спілкування);

- *конструктивні способи взаємодії батьків з дітьми* (мотиваційно-ціннісне ставлення, авторитетно-довірливі стосунки, позитивна емоційна підтримка, суб'єкт-суб'єктна стратегія взаємодії),

- *використання батьками механізмів спілкування: ідентифікації, рефлексії, емпатія.*

За четвертим завданням.

1. Розроблена експериментальна система забезпечення особистісно орієнтованого підходу до спілкування з дошкільниками в сім'ї. Вона побудована на принципах індивідуального підходу, цілісності, системності, доступності.

Система роботи з особистісно орієнтованого підходу до взаємодії батьків з дітьми передбачала реалізацію комплексної програми в системі «батьки – дитина». Була розрахована на один місяць, містила 8 занять та індивідуальні консультації. Програма складалася з двох блоків.

Зміст 1 блоку: 4 заняття з батькам протягом двох тижнів.

Зміст 2 блоку: 4 заняття батьків з дітьми протягом двох тижнів.

Робота з батьками проводилась у двох напрямках:

1. *Просвітницька робота* з метою підвищення психолого-педагогічної культури батьків. Зміст інформаційного блоку роботи був спрямований на озброєння батьків знаннями про вікові та психологічні особливості, можливості дитини, про наявність різних стилів виховання дитини в сім'ї, про важливість гуманізації стосунків.

3. *Розвивальний, тренінговий* напрямок включав ознайомлення батьків з технікою діалогічного спілкування; передбачав формування ціннісних орієнтацій, настанов батьків на особистісне спілкування з дитиною; формування відповідних способів комунікації з дитиною.

Мета тренінгово-розвивальної роботи – сприяти засвоєнню необхідної для оптимізації спілкування технології взаємодії з дітьми через усвідомлення власної позиції щодо дитини, стилю спілкування з нею; розвитку самосвідомості й самоаналізу для корекції стосунків з дітьми; процесу особистісного зростання, реалізації творчого потенціалу.

Форми роботи з батьками: соціально-психологічний тренінг, групові дискусії, ігрові методи, міні-лекції, вербальні та невербальні техніки, індивідуальне консультування, аналіз конкретних ситуацій, домашні завдання, практичні вправи. *Найбільш продуктивними формами роботи*, що дозволяють вирішити ці завдання, є *індивідуальне консультування батьків й застосування соціально-психологічного тренінгу*.

2. Впровадження експериментальної системи роботи сприяло усвідомленню батьківства, вибору адекватних форм взаємодії, формуванню в батьків ставлення до іншої людини як суб'єкта спілкування, розвитку

взаєморозуміння, самопізнання, навичок співробітництва завдяки організації спільної діяльності.

2. Впровадження у практику роботи експериментальної системи з реалізації особистісно орієнтованого підходу до взаємодії батьків з дітьми забезпечує помітне зростання ефективності їх спілкування, що проявляється у зменшенні кількості батьків з низьким рівнем прояву ефективності спілкування та збільшенні кількості з середнім та високим рівнями. Врахування визначених педагогічних умов спілкування дозволяють досягнути оптимізації стосунків батьків з дітьми, зокрема, нівелюють такі негативні складові батьківського ставлення як відштовхування, авторитарне виховання; розширюють арсенал комунікативних навичок спілкування та навичок конструктивної взаємодії; підвищують емоційну чутливість батьків стосовно дітей, сприяють зростанню рівня їх психолого-педагогічної культури.

3. Проте викладені в дослідженні теоретичні та експериментальні результати не вичерпують усіх проблем щодо оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку. Предметом подальшого дослідницького пошуку можуть стати питання врахування гендерних особливостей батьків у спілкуванні з дітьми дошкільного віку, вивчення впливу сімейних традицій на формування у дитини дошкільного віку стилю спілкування з оточуючими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. К., 2003. 19 с.
2. Активні методи в роботі практичного психолога : [навч. посібник]. К. : УДПУ, 1994. 80 с.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2-х т. / Под. ред. А.А.Бодалева. М., 1980. Т.2. 271 с.
4. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: (Общедидактический аспект). –М. : Просвещение, 1982. 192 с .
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // *Дошкільне виховання*. 2021. – № 1. С. 6 – 19.
6. Белобрыкина М.А. Анализ методов диагностики отношений между детьми и родителями // *Психологическая диагностика*. 2005. № 2. С. 3 –

- 19.
7. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.
8. Бодалев А.А. Личность и общение. М. : Педагогика, 1995. 271 с.
9. Варга А.Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции // *Вестник МГУ*. 1985. № 4. С. 32 – 38. – (Психология).
10. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. / Детская психология; под ред Д.Б. Эльконина. М. : Педагогика, 1984. Том 4. 432 с.
11. Диагностика и развитие личностной сферы детей старшего дошкольного возраста. Тесты. Игры. Упражнения. Ростов н/Д. : Феникс, 2006. 299с. (Школа развития).
12. Захаров А.И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье // *Вопросы психологи*. 1981. № 3. С. 58 – 68.
13. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. М. : Педагогика, 1988. 304 с.
14. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.
15. Котирло В.К. Детский сад и семья / В.К. Котило, С.А. Ладивір. К. : Рад. школа, 1984. 119 с.
16. Кравченко Т.В. Допомога батькам у вихованні дітей / Т.В. Кравченко, І.М. Трубавіна : Методичні рекомендації для соціальних працівників. К. : ДЦССМ, 2004. 100 с.
17. Кузьменко В.У. Развитие индивидуальности дитини 3-7 років : Монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. 354 с.
18. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М. : Политиздат, 1981. 584 с.
19. Лещинская Е.А. Тренинг общения для учащихся 4-6 классов. Программа и методические рекомендации для психологического кружка “Учимся общению”. Изд. 4-е / под ред. Ю.З. Гильбуха. Киев : НПЦ Перспектива,

1995. 32 с.
- 20.Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. М. : Педагогика, 1986. 144с.
- 21.Лисина М.И. Общение ребенка как деятельность. Общение и его влияние на развитие психики дошкольника /М.: Просвещение, 1974. С. 3 – 23.
- 22.Матвійчик В.Є. Іскорки доброти: програма корекційно-розвиваючої роботи по розвитку емоційно-особистісної сфери та попередження афективних проявів поведінки дошкільника // *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 2 – 3. С. 41 – 55.
- 23.Мдзелурі Т.В. Оптимізація дитячо-батьківських стосунків шляхом “психологічного всеобучу батьків” // Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання / за ред. С.Д. Максименка. К. : Нора-прінт, 2001. Т. 4. С. 126 – 128.
- 24.Микляева Н.В. Создание условий эффективного взаимодействия с семьей : методическое пособие для воспитателей ДОУ. М. : Айрис – пресс, 2006. 144 с.
- 25.Назаренко Г.І. Рoste людина. Гуманно-особистісний підхід / Г.І. Назаренко, Г.Ф. Пономарьова : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. Х. : Скорпіон, 2006. 140 с.
- 26.Общение детей в детском саду и семье / под ред. Т.А. Репиной, Р.Б. Стеркиной. М. : Педагогика, 1990. 150 с.
27. Общение и оптимизация совместной деятельности / под ред. Г.М. Андреевой, Я. Яноушек. М. : МГУ, 1987. 302 с.
- 28.Пенькова О.І. Соціалізація особистості у сімейній взаємодії / *Актуальні проблеми практичної психології* // Збірник наукових праць. Херсон, 2009. Ч. 2 С. 212–219.
- 29.Піроженко Т.О. Спілкування дитини з оточенням як презентація особистісних досягнень // *Актуальні проблеми психології : Психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві* : [збірник наукових статей] / за заг. ред.

- С.Д. Максименка, С.О. Ладивір. К., 2006. Т. 4. С. 15 – 27.
30. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование. Запорожье : Просвіта, 2000. 250 с.
31. Психология личности и деятельности дошкольника / под ред. А.В. Запорожца, Д.Б. Эльконина. М. : Просвещение, 1965. 98 с.
32. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под ред. Е.Г. Силяевой : 2-е изд-е. М. : Академия, 2004. 192 с.
33. Развитие общения у дошкольников / под ред. А.В. Запорожца, М.И. Лисиной. М.: Педагогика, 1974. 86 с.
34. Роджерс К. Взгляд на психиатрию. Становление человека. М., 1994. 480 с.
35. Семенова Т.С. Влияние стиля общения на отношение ребенка к взрослому в игровых и учебных ситуациях : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология”. М., 1986. 23 с.
36. Сермягина О.С. Эмоциональные отношения в семье. Кишинев, 1991. 85 с.
37. Словарь практического психолога [сост. С.Ю. Головин]. Минск : Харвест, 1998. 800 с.
38. Словник іншомовних слів. К.: Слово, 1997. С. 187.
39. Смирнова Е.О. Особенности отношения родителей к ребенку с трудностями в общении / Е.О. Смирнова, И.В. Хохлачева // *Вопросы психологии*. . – 2008. № 4. С. 24 – 35.
40. Смирнова Е.О. Становление межличностных отношений в раннем онтогенезе // *Вопросы психологии*. № 6. 1994. С. 5 – 16.
41. Смирнова Е.О. Структура и динамика родительского отношения в онтогенезе ребенка / Е.О. Смирнова, М.В. Соколова // *Вопросы психологии*. 2007. № 2. С. 57 – 68.
42. Справочник по групповой психокоррекции / О.Н. Истратовой,

Т.В. Эксакусто. Ростов н/ Д : Феникс, 2006. 443 с.

43. Сухомлинский В. А. О воспитании [сост. и авт. вступ. С. Соловейчик]. М.: Просвещение, 1975. 269 с.

44. Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти : *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ-Запоріжжя, 8-10 квітня 2003р.). Ч. 1. Київ ; Запоріжжя : Просвіта, 2003. 316 с.

45. Титаренко В.Я. Семья и формирование личности. М. : Мысль, 1987. 342 с.

46. Ткачук Т.А. Експериментальне дослідження стилів спілкування вихователя з дітьми в умовах дошкільного закладу // *Проблеми загальної та педагогічної психології* : [збірник наукових праць]. Ч. 8. К., 2001. Т. 3. С. 220 – 223.

47. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / под ред. В.К. Котирло. М. : Педагогика, 1987. – 144 с.

48. Харин С.С. Становление общения детей первых трех лет жизни со взрослыми : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Возрастная и педагогическая психология”. Мн., 1987. 21 с.

49. Чернецкая Л.В. Психологические игры и тренинги в детском саду. Изд. 3-е. Ростов н/Д: Феникс, 2006. 128 с.

50. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. *Курс лекций*. М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.

51. Эльконин Д.Б. Развитие личности ребенка-дошкольника // *Психология личности и деятельности дошкольника* / под ред. А.В. Запорожца и Д.Б. Элькониной. М., 1965. 118 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Шановні батьки!

Пропонуємо дати відповіді на питання анкети з вивчення сфер співробітництва родини та дитячого садка у вихованні дітей. Анкета анонімна. Вам треба уважно прочитати інструкцію і щиро відповісти на питання. Можна вказувати декілька варіантів відповіді у тому випадку, якщо це спеціально не застережено. Прослідкуйте, будь-ласка, щоб відповіді були на всі запитання. Дякуємо за Вашу активну участь. Сподіваємось на подальшу продуктивну співпрацю у вихованні дітей.

1. Які форми роботи з батьками застосовуються у Вашому дитячому садку?
2. Які з відомих форм спільної роботи дитячого навчального закладу і родини Ви б відзначили як цікаві й корисні:
 - А) Консультації, індивідуальна допомога родині;
 - Б) школа молодшої сім'ї;
 - В) сімейний клуб;
 - Г) батьківські збори;
 - Д) практичні семінари;
 - Е) інше.
3. Що з перерахованого Ви отримали в результаті взаємодії з ДНЗ, а що хотіли б отримати?

ЗНАННЯ	Отримав	Хотів би отримати
Про свою дитину		
Про взаємостосунки в родині		
Про виховання дитини в родині		
Уміння / навички		

Щодо вивчення особистості дитини		
Щодо покращення стосунків між подружжям		
Щодо практики сімейного виховання		

4. Як часто ви берете участь у спільних з ДНЗ заходах, присвячених роботі з родиною:

- А) Завжди;
- Б) часто;
- В) як правило;
- Г) рідко;
- Д) ніколи.

5. Оцініть ступінь задоволення стосунками в родині.

Стосунки	Повністю задоволений	Частково задоволений	Не задоволений
Між подружжям			
Між батьками і дитиною			
Матері з дитиною			
Батька з дитиною			

6. Які труднощі виникають у Ваших внутрішньородинних стосунках?

Взаємні стосунки	Труднощі у стосунках
Між подружжям	
Між подружжям і дитиною	
Матері з дитиною	
Батька з дитиною	

7. Чи хотіли б Ви отримати допомогу від ДНЗ у вирішенні й гармонізації внутрішньородинних стосунків?

Взаємостосунки	Можлива допомога щодо покращення стосунків
Між подружжям	
Між батьками і дитиною	
Матері з дитиною	
Батька з дитиною	

8. Чи задоволені Ви вихованням дитини в родині та дитсадку?

Задоволеність	У родині	У ДНЗ
Так, повністю		
Так, частково		
Не задоволений		
Важко відповісти		

9. Скільки часу Ви приділяєте дитині в добу?

- А) Весь свій час (скільки)
- Б) весь вільний час (скільки)
- В) виділяю спеціальний час (скільки)

- Г) залежно від обставин (скільки)
 Д) інше (скільки).
10. Що є перешкодою для встановлення позитивних стосунків з дитиною?
 А) не вистачає часу;
 Б) відсутність досвіду;
 В) відсутність допомоги з боку чоловіка, дружини, родичів;
 Г) відсутність належної підтримки з боку ДНЗ;
 Д) відсутність належної підтримки з боку держави;
 Е) матеріальне становище;
 Є) інше.
11. Хто і що допомагає Вам виховувати дитину? Потрібне підкреслити.
 А) Дитсадок;
 Б) ваші бабусі й дідусі;
 В) книги, ТВ-передачі;
 Г) власний досвід;
 Д) освіта;
 Е) допомога компетентних осіб;
 Є) поради, допомога чоловіка чи дружини.

Насамкінець повідомте, будь-ласка, деякі відомості про себе:

1. Кількість членів у родині: _____
2. Склад Вашої сім'ї: _____
3. З ким постійно живе Ваша дитина? _____
4. Скільки у Вас дітей? _____
5. Який статус дитини в родині:
 А) Старша;
 Б) середня;
 В) менша.
6. Зайнятість подружжя:
 А) Обоє працюємо;
 Б) один безробітний;
 В) обоє безробітні;
 Г) інваліди;
 Д) пенсіонери;
 Е) інше _____
7. Хто відповідав на питання анкети?
 А) мамо;
 Б) тато;
 В) разом.

Додаток Б

Батьківські директиви

Якщо дитині батьки постійно твердять, що вона тухлій, роззява, то рано чи пізно вона в це починає вірити й поводитися відповідно. Але спочатку всередині дитини наростає конфлікт, оскільки вона знає, що не така вже й погана, намагається порадувати своїх батьків, а вони цього не помічають, прагнуть “підігнати” дитину під певні мірки. На основі цього конфлікту формується нервово напруження, з яким дитина не завжди може впоратись. Є два варіанти вирішення дитиною цієї проблеми: або вона пристосовується до непомірних вимог дорослих і приховає свої особистісні якості та інтереси, і змушена шукати механізм захисту власного “Я” доступними для неї способами; або вона буде опиратись, що спричинить численні конфлікти з батьками. Якщо батьки не змінять свою виховну політику, то і перше, і друге однозначно призведе до підвищеного нервового напруження.

Невирішені психологічні проблеми батьків, що проектується на дитину, можуть

повторитись і в неї, але в посиленому вигляді.

Р. Гулдинг і М. Гулдинг вводять поняття “*батьківські директиви*” – це настанови батьків, свого роду програмування, що можна розглядати як прихований наказ, неявно сформульований словами або діями батьків, за невиконання якого дитину не буде покарано, але вона буде почуватися винною перед батьками, які дали цю директиву. Використання батьками директив призводить до залежності дитини, навчає її поводитися помилково, непродуктивно, невротично. Найбільш поширені у спілкуванні з дітьми наступні:

“*Не живи*” (“Мені не потрібна така погана дівчинка”, “Оскільки я всі свої сили і здоров’я віддала, щоб тебе виховати, я так і не змогла...”). Прихованим смислом передачі такої директиви є полегшення управління дитиною шляхом збудження в ній хронічного почуття провини, пов’язаного з фактом присутності в житті батьків. Дорослий ніби примушує дитину повірити в її (дитини) відповідальність за невиконані завдання дорослого. Відомо, що покарання пом’якшує почуття провини, тому такі діти можуть шукати такі ситуації, де вони можуть бути покарані, причому за щось реальне (бійка, розбите вікно), а не за примарну провину.

“*Не будь дитиною*” (“Час тобі думати своєю головою”, “Ну ти ж не маленький, щоб...”). Така директива дістається єдиним або старшим дітям і поєднується з придушенням дитячих бажань, пов’язаних зі здатністю до творчості, самовиявлення.

“*Не рости*” (“Ти ще мала, щоб ...”, “Мати тебе ніколи не кине”, “Не поспішай дорослішати”). Найчастіше дістається меншим або єдиним дітям. Таку директиву дитині дають батьки, які бояться дорослішання своєї дитини і того моменту, коли вона, покинувши їх, залишить батьків самих, немов на початку подружнього життя.

“*Не думай*” (виражається у вимогах не мудрувати, не розмірковувати). Наприклад, бажаючи відволікти дитину від ситуації, що травмує, мати відповідає на питання так: “Не думай про це, забудь”, тим самим позбавляючи її можливості розв’язати проблему, що постала перед нею, раціональними засобами.

“*Не відчувай*” (“Не з цукру – не розтанеш”). Дитина, яка навчилась ігнорувати тілесні відчуття, легко може втратити почуття фізичної безпеки і стати схильною до травматизму.

“*Не досягай успіху*” (“Я сам не зміг закінчити інститут, але відмовляю собі у всьому, щоб ти змогла отримати освіту”). В основі подібних директив – несвідома заздрість батьків до успіху дитини.

“*Не будь лідером*” (“Будь, як усі”, “Ну чого ти висовуєшся, вийшло гірше для тебе”). Батьки, які дають дитині таку директиву з кращих мотивів, можуть бути занепокоєні почуттям заздрості, яке вони, за їх глибокою впевненістю, приречені викликати в інших людей.

“*Не належ*” – таку директиву передають дітям батьки, які самі мають проблеми у спілкуванні й бачать у дитині “єдиного друга”. У спілкуванні з дитиною такі батьки можуть підкреслювати її винятковість, несхожість на інших (у позитивному плані).

“*Не будь близьким*”. Ця директива за смислом нагадує попередню, але якщо перша виявляється в групі, то ця – у стосунках з однією близькою людиною. Батьки, які передають цю директиву, навіюють тим самим дитині, що нікому (крім них) довіряти не можна. Шкідливість цієї вказівки в несвідомій упевненості, “що будь-яка близькість небезпечна”.

“*Не роби*” – тобто не роби сам, я буду це робити за тебе. Батьки дають її дитині, кажучи: “Не роби сам, почекай на мене”. Виростаючи, ці діти будуть відкладати початок своїх дій, потрапляти в цейтнот, не здогадуючись, що діють за інерцією батьківської директиви.

“*Не будь самим собою*”. Виявляється у виразах типу “Чому Василь це може, а ти ні?”, “Прагни ідеалу”; буває також, що батьки хотіли дівчинку, а народився хлопчик. Прихований смисл такої директиви – викликати незадоволеність своїм теперішнім станом і пустити його в безперервну біганину по замкнутому колу. Будучи постійно незадоволеною і мотивованою заздрістю, людина біжить від себе самої.

“*Не почувайся добре*” (“Хоч у нього була висока температура, він пішов на заняття”).

Дитина, яка одержала таку директиву, привчається, з одного боку, до думки, що хвороба притягає до неї загальну увагу, а з іншого – до очікування, що погане самопочуття підвищить цінність будь-якої дії.

Додаток В

Комплексна програма розвивальної роботи з батьками ПЕРШИЙ БЛОК БАТЬКІВСЬКИ ГРУПИ

Загальні цілі:

- усвідомлення власного ставлення до дитини;
- підвищення сензитивності до дошкільника;
- створення більш адекватного уявлення про дитину;
- продуктивна реорганізація арсеналу засобів спілкування з дитиною;
- психокорекція неадекватних стилів взаємодії з дитиною;
- усвідомлення батьками власних проблем;
- актуалізація прихованого потенціалу особистісного розвитку;
- підвищення психолого-педагогічної культури.

ЗАНЯТТЯ 1 ЗНАЙОМСТВО ТА ПРЕЗЕНТАЦІЯ СВОЄЇ РОДИНИ

Мета: Познайтись із батьками, сприяти згуртуванню групи, створити доброзичливу атмосферу та комфорт під час роботи, роз'яснення завдань батьківської групи.

Презентація кожної родини, визначення понять: “родина”, “батьки”, “батьківство”, “особистісне спілкування”, усвідомлення ролі батьків у вихованні дітей.

Хід

Вправа 1. “Зв’язок”

Мета: знайомство, створення позитивного настрою, згуртованості групи.

Батьки стають у коло. Ведучий вітає всіх та передає клубок ниток сусідові. Той, хто отримує клубок, вітає всіх, називає своє ім’я та передає клубок наступному, а нитку утримує в руках. Клубок проходить коло. Коли він потрапляє у руки ведучого, усі пов’язані однією ниткою. Ведучий: “Натягніть нитку. Відчуйте, що ми – разом у світі”

Вправа 2. “Яка рука в сусіда?”

Мета: встановлення контактів між учасниками групи, розвиток тактильних відчуттів.

Батьки стають у коло, беруться за руки. Ведучий: “Відчуйте, яка рука у сусіда: м’яка, тепла, холодна, приємна ...”. Кожний учасник розповідає про власні відчуття.

Вправа 3. “Кошик”

Мета: формулювання очікувань учасників, визначення основних напрямків роботи.

Перед початком заняття ставиться на стілець кошик.

Кожен учасник отримує кольоровий папірець, на якому протягом 5-10 хвилин йому пропонується написати власні очікування від роботи.

Після того, як учасники заповнили папірці, вони по черзі зачитують свої очікування й кладуть папірець у кошик.

У кінці проведеної роботи кошик з папірцями використовуватиметься для визначення досягнень очікування учасників.

Вправа 5. “Презентація власного імені”

Мета: розвиток уміння адекватно виразити свій емоційний стан, розкриття індивідуальності, формування впевненості в собі.

Кожен з батьків на аркуші паперу малює те, що, на його думку, означає власне ім’я,

як він його бачить, уявляє або відчуває, (а може, хоче змінити). Потім кожний учасник презентує його.

Вправа 6. “Родинний статут”

Мета: сприяти згуртуванню групи, створенню доброзичливої атмосфери та комфорту під час роботи.

Ведучий наголошує на тому, що впродовж усіх занять, обговорюючи безліч проблем та питань, учасники будуть єдиною великою сім'єю. А для того, щоб уникнути конфліктів, необхідно виробити й прийняти своєрідний “Родинний статут”, що закріплюватиме правила поведінки та права “членів сім'ї”.

Методом “мозкового штурму” учасники вносять свої пропозиції. Ведучий ураховує їх та на основі представлених учасниками ідей пропонує виробити загальні правила роботи в групі (не більше 10-ти).

Орієнтовними правилами можуть бути:

- 1) толерантність;
- 2) дотримання регламенту;
- 3) правило руки;
- 4) правило двох рук (якщо хоча для однієї людини в колі шумно, вона має право підняти дві руки, що означає “Мені шумно, схаменіться!”, а інші, в свою чергу, повинні також підняти руки, при цьому припинивши розмови);
- 5) принцип “тут і тепер”;
- 6) робота в групі від початку і до кінця;
- 7) обговорювати не людину, а проблему;
- 8) кожна думка має право на існування;
- 9) почуття гумору та доброзичливість;
- 10) слухати і чути.

Вправа 7. “Визначення понять”

Мета: визначити базові поняття семінару: “батьки”, “особистісне спілкування”, “батьківство”, “родина”.

Учасники об'єднуються в чотири групи. Кожна група витягує одну з підготовлених карток і протягом 10 хвилин працює над власним визначенням терміну, зазначеного на картці. Після роботи в групах учасники презентують свої визначення широкому загалу.

У кінці ведучий наводить приклади визначень зі словників, енциклопедій, загальнонавжованої літератури.

У процесі обговорення доцільно звернути увагу на соціалізувальні функції родини як соціального інституту.

Вправа 8. “Портрет моєї родини”

Мета: презентація родини, її цінностей, традицій, усвідомлення власних почуттів.

За 3-5 хвилин розповісти про свою родину, визначити основні її характеристики. Розкрити назву, девіз, герб (домашнє завдання). Розповісти, що батьки хотіли на ньому відобразити.

Вправа 9. “Чарівна скринька”

Мета: рефлексія заняття.

Ведучий: “Що нового, важливого, цікавого, корисного Ви дізналися на сьогоднішнім занятті? Що було важко? Що – легко?” Батьки діляться власними думками, почуттями. Ведучий: “Поміркуйте над набутиим та покладіть цій багаж у чарівну скриньку ваших знань і вмінь”.

Вправа 7. “Прощання”

Ведучий: “Подякуємо один одному за роботу та приємні моменти спілкування”.

Домашнє завдання: “Як Ви човен назвали, так”.

Мета: розкриття родинних цінностей.

Батькам запропонували підготувати назву, девіз, герб родини.

ЗАНЯТТЯ 2

Я І МОЯ ДИТИНА. ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ В СІМ'Ї

Мета: підкреслення ролі позитивних стосунків як головної умови родинного добробуту; формування адекватного стилю розв'язання проблемних ситуацій; усвідомлення понять “співпраця”, “погодження”, “психологічний клімат”.

Сприяти усвідомленню власного ставлення до дитини, розумінню особистісних якостей та її поведінки, формувати адекватну батьківську позицію.

Хід

Вправа 1. “Побажання”

Мета: розвивати турботливе ставлення один до одного, спостережливість, сприяти розвитку позитивної робочої атмосфери.

Ведучий говорить про те, що робота розпочнеться з побажання на сьогодні. Воно має бути коротким, лише декілька слів, але приємним та особистим. Батьки по черзі кидають м'яч тому, кому хочуть чогось побажати, і водночас висловлюють його. Треба уважно стежити за тим, щоб м'яч побував у всіх учасників і всі отримали щирі побажання.

Вправа 2. “Асоціація”

Мета: усвідомлення особливостей сприймання власної дитини.

Ведучий пропонує батькам проасоціювати власну дитину з певним об'єктом, предметом, явищем оточуючої дійсності, та пояснити свій вибір. Наприклад: “Моя дитина – мов вітерець, бо вона рухлива, мінлива, вільна”.

Вправа 3. “Батьківський твір” (аналіз домашнього завдання)

Мета: визначення батьківського ставлення, почуттів та особливостей сприйняття дитини.

Батькам пропонується у довільній формі розповісти про власну дитину. Контент-аналіз здійснюється за наступними критеріям и: симпатія – антипатія, близькість – віддалення, повага – зневага. Аналіз інформації про дитину, про авторів твору, про характері дитячо-батьківських стосунків, соціальну ситуацію в сім'ї.

Вправа 5. “Тлумачення”

Мета: формувати вміння аналізувати почуття дитини в окремих ситуаціях.

Ведучий пропонує батьками визначити почуття дитини в деяких життєвих ситуаціях. Для аналізу пропонуються висловлювання дітей. Дитина говорить:

“Мені нічого не хочеться робити” (поганий настрій, зневіра, апатія).

“Мені ні з ким гратися” (самотність, почуття занедбаності).

“Я й сам можу це зробити. Я вже дорослий” (прагнення до незалежності, самостійність, компетентність).

“Я не хочу розмовляти з вами. Ви не любите мене” (почуття болю, злість, зневіра, розчарування, почуття занедбаності).

“Я такий радий, що ви мої батьки” (радість, любов, прийняття, почуття поваги, захищеності).

В кінці ведучий говорить: “Батьки, пам'ятайте, що за словами дитини завжди стоять її почуття!”

Вправа 6. “Якості необхідні для взаєморозуміння” (обмін думками)

Взаєморозуміння трактується як вид взаємодії на позиціях партнерства, поваги, розуміння, згоди, толерантного ставлення до кожного члена сім'ї.

Батькам необхідно самостійно за 3-5 хвилин укласти список якостей, необхідних для взаєморозуміння в родині. Навести приклади з сімейного життя. Згадати, що допомагало встановлювати взаєморозуміння. Які якості демонструвала при цьому дитина? Загальне обговорення списків, обмін думками, аргументами. Складання загального списку.

Запропонувати батькам поставити оцінку прояву наведених якостей у їх родині (наприклад, вміння розуміти проблему дитини – 4 бали, вміння вислухати дитину – 3 бали, щирість – 3 бали ...). Потім батьки складають список якостей, що гальмують процес встановлення взаєморозуміння (обмін думками).

Рефлексія: Що було важче робити: визначати позитивні якості чи негативні? Чому? Збігалися якості з вашого списку з варіантами інших? Що ви відчували в процесі порівняння?

Вправа 8. “Постав себе на місце іншого”

Мета: розвиток ідентифікації, розуміння почуттів, думок дитини.

Спочатку необхідно записати слова та вислови, з якими Ви звертаєтесь до дитини. Обміняйтесь аркушами, спробуйте визначити мету спілкування, особливості тону, стилю.

Рефлексія: Ви відгадали стиль спілкування? Вважаєте, що це правильне звертання чи доцільно змінити манеру спілкування з дитиною?

Потім необхідно згадати неприсмну розмову з дитиною. Розслабитися, закрити очі та уявити себе не місці дитини. Відчуйте, які враження отримала вона від спілкування з вами. Програйте у своїй уяві бесіду таким чином, щоб залишити в дитини приємні спогади. Дайте відповіді на запитання: “Чи змінилося щось у вашій внутрішній позиції, і що саме? Як би ви повелися, якби була можливість повернути розмову?”

Ведучий: “Батькам важливо вміти створювати позитивну енергетику за допомогою засобів сприйняття та розуміння дитини. Механізми цього такі:

- ідентифікація (поставити себе на місце дитини, спробувати побудувати свою поведінку так, як це робить дитина);
- емпатія (прояв емоційної чуйності);
- рефлексія (усвідомлення, як дитина розуміє батьків);
- каузальна атрибуція (з’ясування внутрішніх та зовнішніх причин поведінки дитини)”.

Вправа 9. “Чарівна скринька”

Мета: рефлексія заняття.

Ведучий: “Що нового, важливого, цікавого, корисного Ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Що було важко? Що – легко?”. Батьки діляться власними думками, почуттями. Ведучий: “Поміркуйте над набутиим та покладіть цей скарб у чарівну скриньку ваших знань і вмінь”.

Вправа 7. “Прощання”

Ведучий пропонує батьками використати невербальні прийоми прощання (помахати рукою, кивнути ...).

Домашнє завдання: “Інвентаризація”

Мета: розкрити особливості сімейної взаємодії, цінності родини, спілкування з дитиною.

Батькам пропонується відповісти на наступні питання:

1. Як Ви вважаєте, чого очікує дитина від родини?
2. Що Вас найбільше непокоїть у родині?
3. Чи відчувається Ваша дитина самотньою в родинному колі?
4. Як Ви вважаєте, дитина спроектує у свою майбутню родину ваш стиль спілкування з нею?
5. Ваша дитина бере участь в обговоренні моральних та матеріальних проблем сім’ї?
6. Чи є у вашої дитини таємниці від Вас?
7. Як Ваша дитина проводить вечір удома?
8. Яка установка для Вашої дитини є найбільш значимою?

Домашнє завдання.

Батькам пропонують проаналізувати власний стиль виховання за критеріями: контроль, батьківські вимоги, засоби спілкування, емоційна підтримка дитини, узгодженість установок батьків на процес виховання.

ЗАНЯТТЯ 3

ЕФЕКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ У СПІЛКУВАННІ

Мета: навчитися застосовувати різні прийоми, що сприяють ефективному

спілкуванню; підвищення комунікативної компетенції; розширення досвіду рефлексії, досвіду групової роботи.

Хід

Вправа 1. “Компліменти”

Мета: розвивати почуття єдності, згуртованості, комунікабельності, спостережливості; вміння виявляти приязне ставлення один до одного; підвищення емоційного настрою.

Усі сідають колом, беруться за руки. Дивлячись в очі сусіду, кажуть йому декілька приємних слів, за щось хвалять. Сусід приймає комплімент і каже: “Дякую, мені дуже приємно!” Потім він дарує комплімент своєму сусіду.

Вправа 2. “Аналіз”

Мета: усвідомлення типових способів комунікації та їх впливу на розвиток особистості дитини; розвиток ідентифікації, розуміння почуттів, думок дитини.

Ведучий пропонує типові висловлювання батьків. Учасникам необхідно визначити спосіб комунікації та його вплив на дитину. Наприклад: “Якщо ти це зробиш, то пошкодуєш про це!” (застереження, погроза). Ці повідомлення можуть змусити дитину відчувати страх і зумовити покору.

“Ми знаємо, що для тебе краще” (повчання, моралізування). Батьки мають слухність у всьому, не довіряють оцінці дитини або її здатності знайти правильне рішення. Дитина перестає самостійно розмірковувати й вирішувати проблеми, стає залежною від батьків.

Рефлексія: Вважаєте, що це правильні звернення чи доцільно змінити манеру спілкування з дитиною?

Вправа 3. “Будуємо літери”

Мета: розвиток групової єдності, вміння організовувати спільну діяльність, рухливості. Гравці вільно пересуваються по кімнаті. За командою ведучого: “Я рахую до 10, а ви за цей час повинні побудувати із усіх гравців літеру П, Т, О ...”. Усі беруть участь у виконанні завдання.

Вправа 4. “Я – повідомлення”

Мета: формувати вміння правильно будувати діалог, розуміти почуття дитини, причини його вчинків.

Ведучий пропонує батькам порівняти висловлювання: “Ти можеш грати тихіше!” й “Мені не подобається, коли на підлозі розкидано іграшки”. У чому різниця?

Ведучий: “На перший погляд, різниця між “Я – повідомленням” та “Ти – повідомленням” невелика. Більш того, друге частіше використовується батьками, оскільки більш звичне. Але дитина, відповідаючи на “Ти – повідомлення”, ображається, замикається, захищається, оскільки воно містить критику й обвинувачення. Тому в спілкуванні з нею необхідно уникати такого формулювання”.

Вправа 5. “Велике дерево”

Мета: релаксація, зняття емоційної напруги, почуття єдності.

Батьки стоять колом, взявшись за руки, із заплющеними очима й утворюють велике, сильне дерево.

Ведучий: “Прислухайтесь, як шелестять його листочки, коли дме легенький вітерець, як опирається, коли дме сильний вітер (батьки разом розгойдуються). Відчуваєте, як дерево дихає, живе (дихають разом: крок уперед – вдих, підіймають руки; крок назад – видих, опускають руки). Доходимо висновку: коли ми разом, нас багато – ми велике, сильне дерево з міцним корінням”.

Вправа 6. “Пам’ятка”

Мета: визначення основних правил поведінки, які запобігають виникненню проблемних ситуацій у спілкуванні з дитиною.

Ведучий: “Під взаєморозумінням, емоційним контактом між дитиною та батьками ми розуміємо діалог – єдність позицій, прийняття партнерів у спілкуванні. Приймати дитину – означає усвідомити, визнати її неповторність, унікальність. Глибокий, постійний контакт з дитиною – це необхідна умова встановлення позитивних стосунків, з дитиною, усвідомлення

нею батьківської любові, турботи, прихильності”.

Батьки висловлюють власні думки щодо правил ефективної взаємодії.

Складаємо “пам’ятку”. Пропонуємо наступні умови оптимізації спілкування:

- Слухати, не перебиваючи, демонструвати розуміння ролі дитини (“Я розумію тебе”).
- З’ясувати, як дитина сприймає ситуацію та як вона себе при цьому почувається (“Мені здається, що ти відчуваєш...”)
- Зняти емоційне напруження дитини (“Заспокойся”, “Давай поговоримо”, “Як ти вважаєш...”).
- За допомогою “Я – висловлювання” прокоментувати ситуацію та підкреслити розуміння емоційного стану малюка (“Якщо я тебе правильно зрозумів”).
- Знайти можливість зняти свої негативні емоції (злість, гнів, роздратування).
- Шукати спільне рішення (логічне, ігрове, творче).
- Прийняти спільне “комюніке”.

Рефлексія: Згадайте пережиту ситуацію, коли Ви не були зрозумілі іншими. Що Ви відчували в цей момент? Розкажіть про ваші почуття. Згадайте дитину, займіть її місце.

Ведучий: “Особистісно орієнтоване спілкування – це співробітництво батьків із дитиною, коли дорослі сприяють виявленню в дитини потенційних можливостей, внутрішнього життя, допомагають активізувати “Я” дитини.

Батькам украй необхідно в процесі спілкування створити оптимістично-гуманну атмосферу для забезпечення змістовної, радісної, щирої, рівноправної взаємодії, в якій кожна дитина стає здатною і готовою до максимального прояву й розкриття особистісних рис, емоційної врівноваженості й адекватності, соціальної компетенції”.

Вправа 7. “Чарівна скринька”

Мета: рефлексія заняття.

Ведучий: “Що нового, важливого, цікавого, корисного Ви дізналися на занятті? Що було важко? Що – легко?”. Батьки діляться власними думками, почуттями. Ведучий: “Поміркуйте над набутиим та покладіть цей скарб у чарівну скриньку ваших знань і вмінь”.

Вправа 8. “Прощання”

Висловіте радість та подяку за те, що були разом.

Домашнє завдання: “Перевір себе”.

Мета: сприяти формуванню ефективних способів спілкування; розвитку вміння уникати помилок у процесі взаємодії з дитиною; розвивати вміння аналізувати власні вислови та дії в сімейних стосунках.

Завдання: написати для кожної з наведених ситуацій конгруентні Я-повідомлення, які оптимізують процес спілкування.

Батькам пропонують заповнити таблицю.

№	СИТУАЦІЯ	ПОМИЛКОВА ПОВЕДІНКА БАТЬКІВ	ГУМАННЕ РОЗВ’ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ	ПОЧУТТЯ ДИТИНИ
1	2	3	4	5
1	Дитина: «У мене нічого не виходить» (починає плакати)	Ну чого ти? Дуже гарно вийшло. Припинити плакати!	Заспокойся, будь ласка! Які красиві ти намалював квіти, намалюй ще. Я задоволена, подаруємо їх бабусі.	Розгублена, засмучена.
2	Дівчинка скаржиться, що її подруга не хоче з нею гратись	Не хоче – то й не треба. Знайди собі іншу подругу.		

3	Малюк, розливши чай, говорить: «Це не я»	Хто це зробив? Знову ти? Треба завжди казати правду, а ти ніколи не визнаєш своєї провини.		
4	Хлопчику випадково дали більше цукерок, ніж усім іншим. Він повідомляє про це батькам.	Молодець. А тепер поверни зайві цукерки.		

Продовження

1	2	3	4	5
5	Дівчинка не подякувала за допомогу.	Наталко, що треба сказати? Чого ти мовчиш?		
6	Хлопчик загубив на прогулянці іграшку і плаче.	Ти завжди все губиш! Дивно, що ти голову не загубив. Тепер шукай, а не плач!		
7	Дитина відмовляється прибрати за собою іграшки	Не хочеш прибрати іграшки – то й гратися з ними більше не будеш.		

ЗАНЯТТЯ 4 ТЕХНОЛОГІЇ ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Мета: сприяти формуванню навичок ефективної взаємодії з дітьми, використовувати оптимальні засоби спілкування; сприяти розвитку комунікабельності.

Хід

Вправа 1. “Емпатія”

Мета: сприяти формуванню доброзичливого ставлення до інших, позитивної атмосфери в робочій групі; розвиток емпатії, спостережливості; уваги до емоційного стану інших учасників.

Ведучий пропонує учасникам групи по черзі, називаючи сусіда ліворуч на ім'я, промовити фразу: “Добрий день...” з такою інтонацією, мімікою, немов він звертається до найближчої людини.

Вправа 2. “Підкреслення значимості та єдності”

Мета: формувати уявлення про основні прийоми ефективної комунікації; розвивати навички конструктивного спілкування; усвідомити унікальність власної дитини, почуття єдності з нею; вміння аналізувати власні почуття.

Батьки по черзі говорять: “У дитині мені подобається...”, підкреслюючи особистісну якість дитини. Потім продовжують словами: “Я вважаю, що нас об’єднує...”, називаючи спільну якість.

Ведучий наголошує, що єдність – одне з найважливіших правил спілкування. Р. Кіплінг у “Книзі джунглів” дуже яскраво сформулював цей принцип: “Ми з тобою однієї крові”.

Вправа 3. “Ситуація”

Мета: формування навичок активного слухання, вміння аналізувати власну

поведінку, почуття, дії та емоційний стан дитини у окремих ситуаціях; усвідомлення механізмів зворотнього зв'язку.

Ведучий: “Як необхідно будувати діалог? Важливою умовою цього процесу є вміння батьків чути дитину. “Активно” слухати дитину означає вміти повертати її розповідь, але з вербалізацією почуттів.

За допомогою техніки налагоджування (особлива техніка активного слухання) батьки можуть отримати необхідну інформацію. Техніка налагоджування на дитину передбачає активну партнерську взаємодію, особливу увагу до дитини, вміння поставити себе на її місце”.

Аналіз виконання домашнього завдання. Батьки пропонують власні варіанти конгруентних Я-повідомлень, перелік визначених почуттів дитини. Обговорення.

Ведучий пропонує рольову гру. Батьки розігрують, наприклад, такі ситуації: а) дитина говорить: “Усі діти пішли на пляж, а я ні!”, “Я намагався бути гарним, дуже старався, але це не допомогло. Яка з цього користь?”, “Я більше не буду гратися з Сашком. Він злий”. Батькам необхідно побудувати діалог, використовуючи методи ефективного спілкування: активне слухання, аналіз почуттів дитини, їх вербалізація, конструктивне рішення проблеми.

Вправа 5. “Квіти”

Мета: зняття емоційного напруження, релаксація, формування навичок використання невербальних засобів спілкування.

Батьки уявляють себе квітами, імітуючи їх рухи. Вони ростуть на сонячній галявині, пишаються своєю красою, гарно пахнуть, тягнуться до сонця, хитаються від вітру; навколо пурхають метелики, літають і дзижчать бджоли. Квітам подобається жити.

Вправа 6. “Пантоміма”

Мета: формування навичок виражати свій стан невербальними засобами; вміння “прочитати” стан іншої людини за невербальними проявами.

Ведучий повідомляє тему, яку необхідно виразити пантомімою. Наприклад: “Втіште дитину”, “Викажіть незадоволення”, “Пройдіть з дитиною через вузький місток”, “Промчіться разом з дитячої гірки”.

Ведучий підкреслює: “Дитина дуже часто не в змозі вербалізувати свої почуття. Тому вам необхідно частіше звертати увагу на її міміку та пантоміміку. Слід звертатися до невербальних засобів: усмішки, дотику, погляду, обіймів та тощо. Дитині необхідне розуміння її стану, ваша підтримка”.

Вправа 7. “Чарівна скринька”

Мета: рефлексія заняття.

Ведучий: “Що нового, важливого, цікавого, корисного Ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Що було важко? Що – легко?”. Батьки діляться власними думками, почуттями. Ведучий: “Поміркуйте над набутиим та покладіть цей скарб у чарівну скриньку ваших знань і вмінь”.

Вправа 8. “Прощання”

Використати вербальні та невербальні засоби.

Домашнє завдання.

Батькам пропонується скласти перелік власних прав та обов'язків перед дитиною.

ДРУГИЙ БЛОК ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИ ГРУПИ

Загальні цілі:

- корекція порушень дитячо-батьківських стосунків;
- розвиток взаємного сприймання, взаєморозуміння, прийняття;

- формування адекватних уявлень про сім'ю;
- формування єдиного стилю спілкування;
- розвиток емоційної єдності;
- створення позитивного психологічного клімату спілкування.

ЗАНЯТТЯ 1

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. ВСІ МИ РІЗНІ !

Мета: розвивати вміння бачити себе, інших; усвідомлення власної унікальності та індивідуальності; формування уважного, дбайливого ставлення один до одного.

Сприяти зближенню, знайомству учасників, згуртованості групи, формуванню позитивної робочої атмосфери, настрою.

Хід

Вправа 1. “Ласкаве ім'я”

Мета: сприяти емоційному зближенню; визначення позитивного ставлення до себе та інших; усвідомлення індивідуальності.

Ведучий пропонує по черзі батькам та дітям розказати, як називають їх близькі вдома (сонечко, котик...).

Ведучий підкреслює, що так ласкаво називають, тому що люблять.

Вправа 2. “Знайомство”

Мета: сприяти зближенню учасників групи, формуванню позитивного настрою; розвиток емоційної розкутості, впевненості в собі.

Батьки та діти сидять колом. Кожен з батьків розповідає про власну дитину: її ім'я; що вона любить, що ні; який у неї характер тощо. Дошкільнята підтверджують слова батьків, доповнюють їх або виправляють. Потім малюки презентують своїх батьків.

Вправа 3. “Асоціація”

Мета: сприяти підвищенню позитивного настрою, згуртованості групи; усвідомлення власного “Я”.

Батьки та діти стоять колом, по черзі кидають м'яч та при цьому говорять: “Я квітка” або “Я схожий на лисичку”.

Ведучий слідкує, щоб м'яч потрапив до всіх учасників гри.

Вправа 4. “Як я бачу інших”

Мета: формування уявлення про близьких, уміння визначати особистісні якості; розвиток уміння адекватно виражати власні емоції; формування почуття єдності з близькими людьми.

Малята по черзі описують когось із близьких. Ведучий не пояснює їм сутність поняття “близькі люди”. Це дає змогу визначити коло емоційно значимих для дитини дорослих.

Вправа 5. “Командир”

Мета: сприяти зближенню членів групи, розвитку вміння слухати іншого, розвиток довільних рухів, уваги; зняття напруги.

Ведучий пропонує пограти у виконання команд. Обирають командира (дорослого, потім дитину). Він подає різні команди. Головне – уважно слухати і швидко їх виконувати. Наприклад: “Встати у шеренгу за зростом” або “Пострибати на одній нозі тричі” та інші.

Вправа 6. “Чарівна паличка”

Мета: усвідомлення власних бажань; розкриття внутрішнього світу; проектування майбутнього; розвиток уяви.

Ведучий пропонує уявити, що кожний з учасників має нагоду за допомогою чарівної палички виконати бажання.

Обговорення домашнього завдання. Учасники розповідають, чого б вони хотіли, коли б були малятами (для батьків) або дорослими (для дошкільнят).

Потім ведучий говорить, що чарівна паличка може виконати ще одне бажання: “Коли б Ви були чарівником, що б зробили для своєї родини?” Кожен з учасників відповідає.

Можна конкретизувати бажання: “Чому саме так...?”

Вправа 7. “Світ без тебе...”

Мета: усвідомлення прийняття та розуміння дитини, визнання його індивідуальності та унікальності; розвиток взаєморозуміння між батьками та дитиною.

Учасники працюють парами (батьки – дитина). Батьки тримають дитину за руки, дивляться в очі, називають позитивні якості дитини, при цьому починають кожний наступний раз фразою: “Світ без тебе був би нецікавим, тому що...”.

Вправа 8. “Машини”

Мета: сприяти емоційно підвищеній атмосфері в групі, налагоджуванню фізичного контакту між батьками та дітьми, розвиток тактильних відчуттів.

Учасники працюють парами (батьки – дитина). Дитина виступає в ролі машини, а батьки – мийника машини. У батьків очі заплющені. Упродовж 3-5 хвилин мийники приводять свій транспорт у порядок: миють, витирають, полірують, при цьому вербалізують свої дії, використовуючи ласкаві слова.

Потім батьки та діти міняються ролями.

Вправа 9. “Острів любові та тепла”

Мета: сприяти відчуттю цілісності, єдності; розвиток концентрації, уваги на власних почуттях; рефлексія.

Усі стають колом, беруться за руки. Ведучий говорить: “Це наш острів любові, тепла, спокою, миру. Закриємо очі, прислухаємося до себе, помріємо”. Вправа триває 2-3 хвилини. Після цього обговорюються власні почуття.

- Що ви відчували?
- Який у вас настрій?
- Що сподобалося вам сьогодні?

Вправа 6. “Рефлексія”

Обговорення наступних питань:

- Що ви відчували?
- Який у вас настрій?
- Чого навчилися?
- Що корисного для себе взяли?

Вправа 8. “Прощання”

Кожен учасник дякує іншим за гарний настрій і приємне спілкування.

Домашнє завдання.

Мета: усвідомлення та розкриття власних бажань, очікувань.

Батькам та дітям пропонується поміркувати над питанням: “Що б я зробив, коли мені було б 5 років?” (батькам), “Що б я зробив, коли я був дорослим?” (дітям). Батьки записують власну та дитинину відповідь. Відповіді можуть бути спонтанні, вільні від стереотипів, іноді – неочікувані.

“Казка про себе”

Мета: самопізнання, визначення самооцінки, налагоджування взаєморозуміння, визначення кола психологічних проблем.

Дітям пропонується придумати казочку про себе та батьків. Батьки записують розповіді малят. У сюжеті казки повинні простежуватися такі моменти: інформація про себе, дорослих, певна ситуація взаємодії, її рішення, кінець.

ЗАНЯТТЯ 2

ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ У СПІЛКУВАННІ

Мета: сприяти розумінню почуттів, думок, вчинків людини; усвідомлення власної позиції до інших; сприяти безумовному прийняттю дитини, формуванню довіри, толерантності; розширення поняття про різні стилі поведінки, усвідомлення

найбільш оптимального стилю спілкування.

Сприяти формуванню ефективних засобів спілкування, вміння сприймати, розуміти, приймати іншу людину в процесі спілкування.

Хід

Вправа 12. “Налагоджування стосунків”

Мета: сприяти вираженню любові, підтримки, турботи до дитини; безумовне її прийняття; розвиток тактильного контакту.

Вправа виконується парами (батьки – дитина). Усі сідають на килим спиною один до одного, заплющують очі, відчуваючи присутність іншого. Батьки – надійні, теплі, турботливі, сильні. Малята – беззахисні, вразливі, маленькі. Батьки тихо говорять дитині: “Я тебе люблю!”. Дитина відповідає: “Я теж тебе люблю!” І так по черзі кілька разів.

Вправа 2. “Казки навпаки”

Мета: розширення поняття про різні стилі поведінки; усвідомлення найбільш оптимального стилю спілкування; розвиток уміння аналізувати ситуації з різних аспектів, вміння побачити щось позитивне в негативному; працювати разом; розвиток уваги.

Ведучий пропонує учасникам розділитися на три міні-групи. Обрати казку (ведучий слідкує, щоб казки не повторювалися) та розповісти її навпаки: “Про злу Червону Шапочку та доброго Вовчика”, “Ну, постривай” тощо. У розповіді повинні брати участь усі гравці міні-групи.

Після демонстрації варіантів ведучий говорить: “А зараз ми будемо слухати ваші казки”.

Обговорення домашнього завдання.

Розповіді дітей дають змогу побачити коло проблем у стосунках з дорослими, труднощі спілкування; визначити коло значимих для дитини дорослих, її мрій, очікувань, бажань.

Вправа 3. “Птах, звір”

Мета: зняття емоційної напруги; розвиток уваги, пластичності, швидкості мислення, пам’яті.

Учасники стають півколом. Ведучий кидає м’яч комусь з гравців і просить назвати звіра або птаха. Потім м’яч повертається до ведучого. Вправа повторюється кілька разів.

Вправа 4. “Сліпий та поводитир”

Мета: формувати почуття близькості між батьками та дитиною; розвивати почуття відповідальності за іншу людину, довіри один до одного; вміння співпереживати, розуміти почуття другої людини; розвиток емпатії.

Вправа виконується парами. Спочатку батьки водять “сліпу людину” (дитина з заплющеними очима), відчуваючи почуття керівництва й відповідальності за її безпеку, долаючи перешкоди (стілець), знайомлять її з оточуючим. Потім дитина виконує роль поводиря.

Після проходження маршруту ведучий просить розповісти, що відчували гравці в різних ролях, що хотілося змінити, чи було їм комфортно.

Вправа 5. “Живі руки”

Мета: розвиток емоційного та фізичного контакту між батьками й дітьми; прийняття один одного; формування тактильного сприймання.

Вправа проводиться парами (батьки - дитина). Учасники взаємодіють тільки руками. Вони можуть “знайомитися”, “мириться”, “прощатися”, “дружити”, “битися” та інше.

Після гри обговорення.

– Що Ви відчували?

– Що хотілося зробити інакше?

– Що цікавого Ви дізналися на сьогоднішнім занятті?

Вправа 6. “Я – Ти”

Мета: сприяти атмосфері прийняття та розуміння; розвиток навичок спілкування, активного слухання, емпатії; розвиток уміння безоцінного ставлення один до одного.

Батьки та діти сідають один проти одного та будують розмову в формі діалогу, постійно починаючи нове речення з фрази: “Мені подобається, що ти...”.

Вправа 7. “Насправді”

Мета: сприяти безумовному прийняттю дитини, усвідомленню батьківського ставлення; формування вміння обирати оптимальний стиль спілкування, використовувати адекватні засоби (Я – повідомлення, активне слухання, ідентифікація, емпатія, обернений зв’язок).

Після демонстрації ведучий пропонує обговорити домашнє завдання.

Батьки розповідають життєві ситуації, що сталися з їх дитиною. Малюка просять прокоментувати власні почуття (батьки мають нагоду порівняти власну позицію з очікуваннями дитини). Ведучий ставить запитання малюку: “Як вчинили твої батьки?”, “Як би ти хотів вирішити цю ситуацію?” Батьки мають можливість оцінити власну поведінку. Потім спільно визначається оптимальний стиль спілкування (особисте ставлення, діалог, активне слухання, зворотний зв’язок).

Вправа 8. “Остання зустріч”

Мета: розвивати вміння слухати себе; розвиток концентрації, зосередженні уваги інших на собі, своїх почуттях, думках.

Учасники сидять колом на килимі, очі заплющено. Ведучий говорить: “Уявіть, що ви вже їдете додому, проте не встигли, але дуже хотіли сказати щось приємне іншим учасникам. Відкрийте очі. У вас є можливість зараз сказати, подякувати всім за приємні хвилини спілкування”.

Вправа 9. “Прощання”

Ведучий повідомляє, що він спіймав “сонячного зайчика”. Пропонує передати його по колу, щоб кожен міг зігрітися теплом. Учасники з приємною усмішкою передають по колу “сонячного зайчика”, щоб кожний отримав частинку його ніжності, тепла, “сонячної любові”.

Домашнє завдання.

Батькам вдома необхідно пригадати три вчинки дитини (позитивні, негативні), проаналізувати дитячі та власні дії за схемою:

- Що дитина говорить?
- Що дитина відчуває?
- Які Ваші дії та слова у відповідь?
- Як було б краще розв’язати проблему?

Аналіз ситуацій дозволяє розуміти вчинки, почуття дитини, зайняти на її позицію; формувати вміння обирати ефективні засоби спілкування.

Батькам та дошкільнятам пропонують приготувати (намалювати) подарунки для інших учасників групи.

Додаток Г

**Рекомендації для батьків зі створення
розвивального предметно-ігрового середовища вдома
(за Назаренко Г.І., Пономарьовою Г.Ф.)**

Знайдіть можливість організувати дитячий куточок чи створіть таке розвивальне середовище, в якому б дитина більш активно і природно пізнавала себе, оточуючий світ у всіх його взаємодіях. Розвивальне середовище, як правило, зводиться до предметно-ігрового. Середовище – це те, що оточує дитину, тобто сукупність природних, предметних і соціальних умов життя. Звідси, говорячи про розвивальне середовище, передбачаємо і природне, й предметне, і ігрове, і людське оточення, яке може бути або сприятливим, або – ні. Отже, розвивальним є середовище, що впливає на внутрішнє, власне особистісне зростання, або гальмує процес саморозвитку.

Головна вимога до розвивального предметно-ігрового середовища – його

розвивальний характер. Воно має об'єктивно, тобто через свій зміст та властивості, створювати умови для творчої діяльності кожної дитини, слугувати цілям актуального фізичного і психічного розвитку.

Розвивальне предметно-ігрове середовище має бути спрямованим на:

- свободу реалізації дитиною права на гру (право вибору дитиною теми, сюжету гри, певних іграшок, місця і часу гри);
- універсальність (дозволяє самим дітям і дітям разом з вихователем будувати і змінювати ігрове середовище, трансформуючи його відповідно до виду гри, змісту та перспектив розвитку);
- системність (передбачає можливість сполучення окремих елементів предметного середовища між собою та з іншими предметами, які складають цілісність ігрового поля);
- безпеку (всі ігрові та неігрові предмети мають бути безпечними для здоров'я та життя дитини).

Неодмінною умовою побудови розвивального предметно-ігрового середовища в сім'ї є опір на гуманно-особистісний орієнтований підхід. Це означає, що стратегія і тактика побудови середовища, в якому живе дитина, має визначатися гуманно-особистісним підходом до виховання, котрому притаманні такі основні риси:

- батьки в спілкуванні з дітьми дотримуються принципу: “Не поруч, не над, а разом!”;–
- мета – сприяти становленню дитини як особистості;
- способи спілкування – розуміння, визнання і прийняття особистості дитини такою, якою вона є;
- тактика спілкування – співробітництво;
- позиція дорослого виходить з інтересів дитини та перспектив її подальшого розвитку як повноцінного члена суспільства.

Рекомендуємо організувати вдома:

1. “Чарівне дзеркальце”

Дуже важливо організувати дитяче дзеркало або трельяж. Краще за все це дзеркало розмістити в передпокої: коли дитина йде з квартири, то вчиться приводити себе до ладу і, навпаки, повернувшись з прогулянки, дитина розглядає себе і змінює, якщо необхідно, щось у своїй зовнішності.

2. Полиця найулюбленіших іграшок.

Періодично її слід поповнювати новими іграшками.

3. “Мішечок “добрих справ” – торбинка, прикрашена аплікацією або вишивкою. За кожну добру справу в мішечок кладуть дрібний предмет, іграшку, цукерку тощо.

4. “Цікава скринька”

Туди дитина, а краще – всі члени родини мають складати цікаві речі, необхідні для розвитку її фантазії, творчості, логічного мислення, гри тощо.

5. “Маленький дослідник”

Необхідно зібрати в ящикок або на спеціальній полиці потрібні для дитячого дослідження речі: магніти, телефон, що вже не працює, бінокль, мікрофон, годинник тощо. Організуючи цю “лабораторію”, обов'язково слід поступово вводити нові предмети, показувати способи дій, для чого потрібні ці речі, як ними користуватися.

6. “Дитяча бібліотечка”

Дитячі книги, акуратно складені, знаходяться в доступному для дитини місці, щоб у будь-який час вона могла задовольнити потребу в пізнанні. Досить швидко малюк “зживається” з героями казок, оповідань, віршів, які стають для нього взірцем, друзями, порадиниками.

7. Розвивально-ігровий матеріал (ребуси, кросворди, головоломки, розвивальні схеми-малюнки, настільно-друковані ігри). Цей матеріал постійно поповнюється цікавим розвивальним матеріалом, з яким батьки і дитина граються разом.

8. “Умілі ручки”

Залежно від статі, віку, інтересів дитини в квартирі продумується куточок майбутнього майстра або майстрині (вишивка, аплікація, малювання, майстрування з брусового матеріалу тощо).

Додаток Д

**Порівняльна характеристика традиційної
(авторитарної) та особистісно орієнтованої моделі взаємодії дорослих
з дитиною дошкільного віку**

	Авторитарна модель	Особистісно орієнтована модель
Мета	Дитина виступає як засіб. Дітям даються готові, вироблені дорослими знання, уміння, навички.	Дитина – основна цінність. Забезпечуються умови для внутрішнього зростання індивідуальності кожного, розвитку процесів саморозвитку, самовизначення.
Основні пріоритети, спрямованість	Цілеспрямоване виховання, навчання, упередження та корекція Підготовка дитини до школи, формування знань, умінь та навичок, розумовий розвиток.	Розвиток, саморозвиток, виховання. Особистісний, фізичний, культурний, творчий, соціальний розвиток, оптимальне використання дорослими можливостей кожного вікового етапу.
Центральна фігура	Дорослий. Педагог. Контролюючі інстанції.	Дитина.
Функції дорослого	Батьки, вихователь – інформатор, режисер, центральна провідна фігура, контролер, експерт. Позиція – “над дітьми”, але не з дітьми. “Роби, як я!”, “Дій за зразком”.	Батьки, вихователь – рівноправні партнери та союзники; психолог, помічник, співробітник, носій інформації. Позиція – поміж дітей, поряд з ними.
Спрямованість дорослого на розвиток особистісних рис дітей	Дисциплінованість, слухняність, пасивність, несамостійність, невпевненість у собі, тривожність тощо.	Активність, самостійність, допитливість, упевненість, відповідальність, почуття власної гідності.
Стиль спілкування з дітьми	Монологічний, авторитарний, орієнтований на виконання вимог, реалізацію навчальних завдань, суб'єкт-об'єктний. Роздратованість з боку дорослих, невдоволеність, беземоційність, пасивність.	Діалогічний, демократичний, орієнтований на зміцнення психофізичного здоров'я, допомогу особистісному розвитку, суб'єкт-суб'єктні стосунки.

Продовження

	Авторитарна модель	Особистісно орієнтована модель
Провідні методи виховання та навчання	Наказ, покарання, відсутність похвали, моралізування, зразок, роз'яснення, порівняння з іншими.	Заохочення, підтримка, відверті й щирі бесіди-діалоги, спостереження, свобода вибору, підбадьорення, схвалення, впевненість в успіху, порівняння з

		самим собою.
Предметно-ігрове середовище	Одноманітне, однакове для всіх за кількістю та змістом, статичне, спрямоване на середньостатистичну дитину.	Різноманітне за змістом та кількістю, мобільне і варіативне, має розвивальний характер, служить меті актуального фізичного та психічного розвитку та вдосконалення особистості, забезпечує зону найближчого розвитку та її перспективи.
Діяльність дітей	Активно та прямо керована дорослими, зовнішньо мотивована; переважає навчальна діяльність, ігнорування специфічних видів діяльності.	Опосередковано керована дорослими з урахуванням віку, фізичного стану, потреб та інтересів кожної дитини. Домінує вільна, розвивальна, самостійна практична діяльність дітей (у співпраці з дорослими).
Темпи діяльності	Визначає дорослий.	Визначає дитина відповідно до власних інтересів, виду діяльності та природних можливостей.
Розпорядок дня	Жорсткий, не передбачає відхилень.	Гнучкий, демократичний, варіативний, ураховує особливості психофізичного стану дитини.

Додаток Е

Методика формалізованого спостереження для розкриття характеру спілкування між батьками та дітьми

Картка спостереження має вигляд матриці. У крайній лівій колонці зазначено компоненти спілкування. У другій – подано основні критерії, які варто брати до уваги. З правого боку надані графи, у яких фіксуються результати спостережень. У процесі спостереження оцінюється кожний критерій за ступенем його прояву. Для оцінювання результатів спостереження було використано трибальну шкалу оцінок:

1 бал – спостерігається дуже рідко (низькі показники); 2 бали – спостерігається час від часу (середні показники); 3 бали – постійно спостерігається (високі показники). Нетипові ситуації фіксувалися у графі «Примітка».

Високий показник характеризувався готовністю до безумовного прийняття дитини, позитивним ставленням до неї, співучастю, реальною оцінкою можливостей дитини, вмінням батьків встановлювати позитивні контакти, використовувати діалогічну стратегію спілкування, встановлювати суб'єкт-суб'єктні взаємини, застосовувати ефективні засоби виховного впливу. Характер проявів ефективності спілкування стабільний.

Середній показник характеризується нестійкістю й наявністю коливань проявів ефективності спілкування. Залежно від умов взаємодії батьки можуть застосовувати неефективні способи спілкування (авторитарно-монологічне спілкування), “не чути” й “не слухати” дитину, не виявляти поваги, терпимості, уважності до дитини, емоційно дистанціюватися від неї, схильні нав'язувати власні думки, обмежувати ініціативність дитини. Але батьки достатньо точно оцінюють особливості своєї дитини, розуміють її індивідуальність, виявляють готовність і здатність до зміни неефективних способів спілкування, деструктивної стратегії взаємодії, способів впливу на дитину.

Низький показник характеризується відштовхуванням дитини, негативним ставленням до неї, суб'єкт-об'єктною настановою, використанням авторитарно-монологічного стилю спілкування, униканням контактів з дитиною, афективною нестійкістю поведінки, жорстким контролем, відсутністю системи заохочень, застосуванням покарань, проявами неповаги,

байдужості, неадекватною оцінкою особливостей дитини, обмеженням її самостійність.

**Матриця спостереження
„Особливості спілкування батьків з дітьми дошкільного віку”**

Компоненти спілкування	Критерії прояву ефективності спілкуванні	1-й епізод	2-й епізод	3-й епізод	Примітка
Комунікативна сторона спілкування	<ul style="list-style-type: none"> – діалогічне спілкування; – активне слухання; – доброзичлива відповідь; – позитивні тілесні контакти; – звертання до дитини по імені, використання ласкавих форм звертання. 				
Перцептивна сторона спілкування	<ul style="list-style-type: none"> – поважливе ставлення до дитини; – прояви симпатії; – розуміння емоційного стану дитини; – заохочення дитини до прояву почуттів, думок; – контроль власних емоцій та почуттів; – толерантність; – позбавлення дитини негативних емоцій; – емоційний відгук на прохання дитини. 				
Інтерактивна сторона спілкування	<ul style="list-style-type: none"> – рівноправність позицій у спілкуванні; – співробітництво; – відмічання досягнень дитини; – заохочення ініціативи та самостійності дитини; – конструктивне вирішення конфліктних ситуацій; – пояснення причин власних дій; – надання допомоги у виборі способів поведінки; – тактовні зауваження; – переважання заохочень над дисциплінарними впливами; – невимушений контроль поведінки дитини; – стійкість стратегії взаємодії. 				

Додаток Ж

Методичні рекомендації для вихователів і батьків щодо оптимізації процесу спілкування дорослих з дітьми дошкільного віку

Розвиток емоційної сфери дитини

У дошкільному віці емоційний зв'язок між батьками та дитиною є надзвичайно

важливою умовою повноцінного розвитку дитини, становлення її як особистості. Для встановлення позитивних стосунків, оптимізації спілкування батьки не повинні нехтувати почуттями дитини, навпаки, повинні розуміти власні почуття до неї, демонструвати зацікавленість у виявленні емоцій і почуттів, вчити дитину розрізняти власні почуття і емоційні стани інших, з повагою ставитися до почуттів оточуючих, бо завдяки емоційним переживанням дитина ретельніше пізнає навколишній світ, себе та інших.

Батьки у спілкуванні з дитиною повинні бути конгруентними, тобто щирими, емоційними, не пригнічувати активність дитини, а навпаки, заохочувати і розвивати її, вміти розуміти співчуваючи, бачити внутрішній світ дитини її власними очима і цього ж навчати її.

Оптимізація спілкування передбачає насамперед здатність розуміти емоційні стани учасників взаємодії, по-друге, вміння рефлексувати, виявляти здатність адекватно висловлювати настрій, довільно регулювати власні емоції та почуття. Розуміння та передача емоцій – досить складний процес, який потребує від дитини певних знань та певного рівня розвитку. Чим раніше батьки навчать дитину розуміти власні емоції, говорити про почуття, тим точніше вона зможе пояснити своє ставлення до них, розуміти дорослих. Тому в процесі спілкування з дітьми необхідно вирішити наступні завдання:

1. Ознайомити дітей з основними емоціями у процесі спілкування: зацікавленістю, радіощами, сумом, здивуванням, гнівом, жахом, соромом, провинною тощо.

2. Навчити розпізнавати емоційні стани іншої людини (батьків) за різними ознаками (мімікою, пантомімікою, голосом).

3. Навчити аналізувати власні емоції.

4. Сформувані поняття про розподіл емоцій на позитивні та негативні. Збагатити та активізувати емоційний словник дітей.

5. Навчити відчувати батьків та емоційну реакцію, котру вони очікують від дитини.

Для розвитку емоційної сфери дитини батьки можуть використовувати наступні прийоми:

- бесіди, спрямовані на ознайомлення з різними емоціями та почуттями;
- програвання життєвих ситуацій;
- малювання емоцій;
- словесні, рухливі, настільно-друковані ігри;
- психогімнастичні вправи, спрямовані на розвиток психомоторики, тілесної сфери, емоційної уяви.

Дійовим прийомом розпізнавання та розуміння емоцій інших є малювання картинок з різними проявами емоційної сфери. Аналіз малюнків надає можливість зрозуміти, який емоційний стан переживає дитина, виявити рівень засвоєння дитиною понять про внутрішній стан інших.

У процесі спілкування батькам необхідно навчити дитину розпізнавати різницю між почуттями та вчинками (не існує поганих почуттів, є погані вчинки); збагачувати емоційну сферу дитини; сприяти відкритому прояву емоцій та почуттів різними соціально допустимими способами (вербальними, невербальними, творчими, фізичними тощо); відреагувати на наявні негативні емоції (гнів, злість, жах), які є перешкодою оптимального процесу спілкування. Підтримка батьками (вербальна: “Я розумію, що ти відчуваєш...”, “Мені подобається...” або невербальна: дотик, погляд, усмішка) дитини сприяє її особистісному зростанню, роботі над собою. Вирішення цих завдань можливе через використання наступних методичних прийомів: бесіди, спрямованої на ознайомлення з різними емоціями та почуттями, програвання життєвих ситуацій, змалювання емоцій, словесні, рухливі, настільно-друковані ігри, психогімнастичні вправи, спрямовані на розвиток психомоторики, тілесної сфери, емоційної уяви.

Створення батьками сімейного середовища, що сприятиме емоційному благополуччю дитини, розвитку співчуття, взаємопідтримки, є важливою умовою оптимізації спілкування, гармонізації стосунків між батьками та дітьми.

Розвиток комунікативних навичок

У процесі спілкування з батьками з'являються початкові основи комунікативної активності дітей дошкільного віку, що спонукає дітей спілкуватися з дорослими, однолітками і разом з тим залежить від багатьох факторів: як складалося спілкування дитини в сім'ї, наскільки дитина відчуває потребу в тому, щоб самовиразися і знайти розуміння, наскільки характер спілкування з дорослими дає їй можливість проявити активність, ініціативу, особистісне зростання.

Через поведінку батьків, яка повинна буди позитивним зразком для наслідування, діти навчаються збільшувати набір тактик взаємодії (поступись місцем, іграшкою, допоможи). Формування в дитини навичок взаємодії з дорослими, готовність відгукнутись на звернення, уважно вислухати, відповісти на запитання в разі потреби, ввічливо завершити розмову – все це складає фундамент ділових і довірливих стосунків дитини з батьками, підвищують ефективність спілкування. Тому треба систематично прищеплювати дітям організаційні вміння й ознайомлювати їх з нормами спілкування, щоб навчити встановлювати взаємини не тільки з батьками, але й з іншими оточуючими.

Для оптимізації стосунків з дитиною батькам необхідно сприяти розвитку навичок конструктивного спілкування, забезпечити дитині відчуття психологічної захищеності, довіри до світу, вчити отримувати радість від спілкування, формувати базис персональної культури, розвивати емпатію, власну індивідуальність. Атмосфера довіри, підтримки, дружня прихильність до дитини дає можливість пізнати та відкрити для себе дитину, розкрити її внутрішній світ, дозволяє дитині навчитись ділитись своїми проблемами.

З метою розвитку в дітей дошкільного віку комунікативних навичок батькам необхідно реалізувати наступні завдання:

1. Вчити вміння слухати та чути батьків.
2. Вчити використовувати експресивно-мімічні засоби у спілкуванні.
3. Відпрацьовувати вміння постійно залишатися в контакті, навчити набувати досвід з невеликого спілкування.
4. Вчити вміння домовлятися.
5. Розвивати емпатію, комунікативну толерантність.

Батькам у роботі з дітьми необхідно використовувати форми роботи, які відповідають віку дитині, її потребам і можливостям. Включення дитини до ігрових ситуацій буде сприяти швидшому засвоєнню необхідної інформації.

Для навчання дітей конструктивних способів спілкування батьки можуть використовувати сюжетно-рольові ігри (проблемні ситуації); бесіду; словесні, релаксаційні вправи; малювання; читання та обговорення художніх творів; перегляд та аналіз фрагментів мультиплікаційних фільмів, моделювання нових версій, дискусії. Наприклад, розігрування знайомих дітям казок, у яких моделюється ситуація спілкування. Такі форми дозволяють актуалізувати стосунки, створювати умови для емоційних відповідей, сприяти розвитку вміння домовлятися.

Розігрування умовних та реальних ситуацій, які відображають різні моделі стосунків дитини з дорослими, дозволяють навчати дитину співвідносити власні сподівання та вимоги дорослих, розвинути розуміння бажаності та небажаності своєї поведінки, надають можливість створити нові варіанти стосунків з дорослими (“Спитай дозволу”, “Вибачаюсь”, “Пожалій”, “Захисти братика”).

Для розвитку здібності усвідомлювати причини непродуктивних стосунків батьки разом з дітьми можуть аналізувати ситуації, в яких діти відчували образи (“Я образився на тебе, бо ...”). Цікавий у цьому випадку прийом “Відерце для сміття”, коли все непотрібне ми викидаємо у відерце для сміття. Ми зараз закриємо очі, пригадаємо наші образи та викинемо їх. Батьки та дитина по черзі підходять до “відерця для сміття” й говорять: “Я викидаю у відерце свою образу на ... В мене більше немає образ!”. Гра “Попроси вибачення” дозволяє зрозуміти, як можна виправити ситуацію, коли дитина когось образила, допоможе знайти конструктивні шляхи виходу з проблемної ситуації. Батьки можуть

пояснити дітям, що про образу можна розповісти, намалювати її, крикнути про неї, навіть проспівати про неї. Вдома можна влаштувати конкурс на краще позбавлення від образи. Нехай дитина питає батьків, дідусю, бабусю, як вони долають образи. Батькам необхідно показати дітям непродуктивність використання агресії у спілкуванні (“Що було, коли...”)

Вибір тем для бесіди з дитиною підказують реальні ситуації, в яких дошкільник почувається невпевнено і не має можливості обрати правильну тактику поведінки. Бесіди з дітьми на теми: “Чому в мене мало друзів?”, “Що добре, що погано”, сімейні сюжети: “Коли б я був татусем (матусею)...”, “За що мене карають або хвалять”, “Я зламав чужу іграшку...” сприяють розширенню рольового діапазону особистості дитини, коригують негативні та амбівалентні почуття в стосунках з іншими.

Важливою умовою розвитку комунікативних навичок є збагачення арсеналу вербальних та невербальних засобів спілкування дитини, яку необхідно навчати використовувати ввічливі та ніжні слова (ігри “Скажи ввічливе слово”, “Мати – матінко – матуся”), розвивати спостережливості та вміння “читати” невербальні жести.

До переліку прийомів розвитку комунікативних навичок дітей необхідно вводити ситуації та вправи, спрямовані на корекцію стереотипів поведінки дошкільників. Важливо навчати дітей вміння домовлятися та вміння програвати (“Хто перший?”, “Сідай на стілець”, “Прохання”, “Разом”).

Розвиток вміння установлювати позитивні стосунки

Сфера стосунків дітей з батьками в сім’ї може бути джерелом емоційної напруги, конфліктів, психологічних проблем та труднощів. Тому для збереження психічного здоров’я дитини, успішного його розвитку, оптимізації стосунків у сім’ї важливо створювати комфортні психолого-педагогічні умови, які забезпечували б емоційне благополуччя дитини. У сім’ї батькам необхідно навчати дитину соціально прийнятих норм поведінки та спілкування.

Наявність як у батьків, так і у дітей розвинутих комунікативних навичок та навичок прийняття рішення, які складають основу вміння позитивно вирішувати проблемні ситуації, сприяє оптимізації спілкування, корекції стосунків між батьками та дитиною.

Для гармонізації стосунків з дітьми пропонуємо батькам реалізувати наступні завдання:

1. Вчити дитину встановлювати стосунків з дорослими на основі партнерства та співпраці.
2. Сприяти розширенню рольового діапазону дитини.
3. Формувати вміння знаходити конструктивне рішення в конфліктних ситуаціях.
4. Розвивати емпатію, співчуття, виховувати бажання та готовність допомагати батькам.
5. Спонукаати дитину до аналізу власних вчинків та вчинків інших, прищеплювати вміння поглянути на себе немов зі сторони, об’єктивно оцінити власну поведінку.
6. Навчити дитину прийомів саморегуляції, відновлення соціальної гнучкості, володіння власними почуттями.

Для формування в дошкільників конструктивних способів вирішення конфліктних ситуацій ми пропонуємо батькам використовувати у процесі взаємодії з дітьми такі методи, прийоми, форми навчання: сюжетно-рольові ігри з проблемними ситуаціями; імітаційні вправи; обігравання конфліктних ситуацій та моделювання виходу з них; психогімнастичні вправи; читання та обміркування художніх творів; перегляд та аналіз мультиплікаційних фільмів з моделюванням інших версій; бесіди.

Використання батьками у стосунках з дітьми цих прийомів дає можливість:

- забезпечити дитині можливість зорового уявлення про норми поведінки негативних персонажів літературних творів, казок, мультиплікаційних фільмів;
- тренувати дитину в застосуванні ціннісних етичних норм взаємодії;
- навчати використовувати дитину прийнятих у суспільстві способів розв’язання конфліктів;

- виявляти миролюбні прагнення до взаємодії з суперником;
- брати до уваги почуття іншої людини в конфліктній ситуації;
- приймати відповідальність за свої вчинки.

Під час ігор діти отримують можливість здобути нові враження, набути соціального досвіду встановлення позитивних стосунків, адекватних конфліктній ситуації тактик спілкуватися з дорослими. Завдання батьків – збагатити спілкування повагою, душевним теплом, співчуттям, чуйністю. Після проведення ігор дітям пропонують проаналізувати та обговорити новий досвід. Важливо, щоб батьки підкреслили цінність висновків, зроблених дитиною.

Батьки в ігровій взаємодії можуть допомогти дитині усвідомити власні цінності та встановити пріоритети, стати більш терплячими, гнучкими та уважними, навчити життєвої мудрості:

- стосунки між людьми – важлива цінність, їх необхідно підтримувати, щоб стосунки не зіпсувались;
- не очікуй від інших, що вони “прочитають твої думки”, говори про те, що ти думаєш, відчуваєш, бажаєш;
- не ображай інших;
- не будь агресивним, коли тобі важко.

Використання батьками вказаних рекомендацій, сприяє формуванню адекватних норм поведінки, розширенню поведінкового репертуару дитини, знімає емоційну напругу, навчає виявляти терпіння до недоліків інших, вміння враховувати інтереси дорослих, брати на себе відповідальність за власні вчинки, розвиває комунікативні навички, оптимізує процес спілкування.

Формування позитивної “Я – концепції” дитини

У спілкування з батьками, в реальній життєдіяльності самосвідомість дитини виявляється в єдності окремих внутрішніх процесів: самопізнання, емоційно-оцінного ставлення до себе і саморегулювання поведінки в різних формах взаємодії з батьками. Вони є головними оцінювачами здібностей, можливостей, поведінки, особистісних якостей дитини.

Процес формування позитивної “Я – концепції” дитини передбачає реалізацію батьками наступних завдань:

1. Навчати дитину аналізувати власні почуття, поведінку.
2. Розвивати вміння оцінювати власні вчинки та дії інших.
3. Формувати соціальну компетентність дитини.
4. Стимулювати різні прояви самостійності, ініціативності та їх творчого самовираження.
5. Вчити визнавати власні досягнення та успіхи, самопрезентуватися.

Реалізація цих завдань можлива за умови використання наступних методів, прийомів: бесід; ігор-вправ; малювання; проблемних ситуацій; читання художніх творів.

Батькам пропонуємо через бесіду й ігри показати, що кожна людина (дитина) має власну індивідуальність. Це дозволить дитині усвідомити ставлення до себе, власної зовнішності, здібностей. Дорослим необхідно підвести дитину до усвідомлення власної неповторності, індивідуальності. Для цього вони можуть провести бесіду про те, що люди бувають різними: у чомусь схожі, а в чомусь – різняться.

Самоусвідомлення дитини в часі дає їй можливість виробити позитивну самооцінку і прагнення бути хорошим вже сьогодні. Щоб дізнатися про самооцінку дитини, батьки можуть запропонувати дитині виконати завдання: намалювати 10 сходинок та поставити себе на одну з них. Якщо дитина поставила себе на 1-3 сходинку, то вона має занижену самооцінку, якщо на 4-7 – адекватну, на 8-10 – завищену. Згідно з отриманими результатами цього нескладного тесту-вправи батьки обирають тактику взаємодії з дитиною для корекції її самооцінки. Батькам важливо пам'ятати, що для правильної самооцінки дитина має навчитися оцінювати інших.

Для конкретизації усвідомлення дорослих, для розвитку самоаналізу та рефлексії дітям можна запропонувати пограти в маски (уявлення у вигляді мімічного виразу обличчя). Запитати дитину: “Яка маска буває у тебе, коли ти вдома?”. “Покажи, який ти, коли спілкуєшся з батьком (матусею)”. Також дитині пропонують обрати (показати) маску для батьків. Аналіз вибору масок для себе та дорослих дає можливість виявити проблеми в спілкуванні з дитиною, рівень розвитку самопізнання та вміння оцінювати інших.

Запропонуйте дитині відповісти на наступні запитання або пограти у гру

“Мої тасмниці”. Діти повинні дати відповіді на питання:

“Як ти відчуваєшся, коли ... ”

1. Мені добре, коли ...
2. Мені сумно, коли ...
3. Я серджуся, коли ...
4. Я боюся, коли ...
5. Я відчуваю себе сміливим, коли ...
6. Я пишаюся собою, коли ...
7. Хто мене може захистити?
8. Кого я можу захистити?
9. Що буду робити, коли виросту?
10. Чи є в мене тасмниця?

У процесі спілкування з дитиною батьки можуть спробувати з'ясувати особливості емоційно-ціннісного ставлення дошкільника до себе. Критеріями оцінки буде реагування на успіх або невдачу у власній діяльності, впевненість або невпевненість у можливості досягти високих результатів у діяльності, прагнення бути першим чи поступитися іншим, емоційний настрій дитини. Запропонуйте дитині виконати завдання (прибрати іграшки), зверніться до неї з проханням оцінити кінцевий результат праці. З'ясуйте, як самооцінні судження дитини співвідносяться з реальними досягненнями, однак пам'ятайте: вік дитини впливає на її здатність адекватно оцінити зроблене. Батькам важливо з'ясувати, як їх оцінки впливають на формування уявлення дитини про себе.

Однією з передумов досягнення успіху в справах є вміння контролювати себе. Поясніть дитині, які дії самоконтролю потрібно в собі виробляти: повторювати завдання вголос відразу після того, як дитина отримала від дорослого, продумати хід виконання отриманого завдання ще до того, як приступити до його виконання, звертати увагу й оцінювати, як правильно й точно його виконано. Такий алгоритм дії сприяє розвитку вміння контролювати себе та інших, формує організаторські якості.

Гра “Я вмю”, де дитина і батьки по черзі називають якомога більше з того, що вмюють (позитивне чи негативне), розвиває усвідомлення та прийняття власних можливостей, умінь. Аналіз відповідей дитини дозволить батькам обрати способи подолання негативних позицій дитини з опором на її позитивні якості.

Для розвитку самосвідомості дитині необхідно мати уявлення про власні права та обов'язки. Батьки частіше нагадують дитині про обов'язки, які слід виконувати, однак у спілкуванні з ними рідше турбуються про дотримання прав дитини. Дошкільникам необхідно пояснювати, що таке “право”, як воно співвідноситься з обов'язками, які він і дорослі мають права, чому те, що можна робити батькам, не завжди можна дитині. Часто у спілкуванні дитина вживає вислови на кшталт: “Це неправильно”, “Нечесно”, тобто в них є прагнення орієнтуватися в змісті понять “право”, “честь”. Дітям необхідно розповісти про їх права: на любов, захист, підтримку, повагу і самоповагу, активну дію, успіх, право на помилку, власний вибір, бути на самоті тощо. Розуміння власних прав, умінь їх відстоювати зміцнює самооцінку, самоповагу дитини, сприяє розвитку самостійності, дисциплінованості, бажанню бути хорощим, лишаючись неповторною особистістю.

Формування моральної поведінки дитини

Підґрунтям мотивації соціальної поведінки і діяльності є моральні почуття, які відбиваються на самооцінці та виступають регулятором поведінки дитини. Розвиток цієї

категорії почуттів пов'язаний з розвитком у дитини чітких уявлень про етичні ціннісні форми та способи поведінки. Формування моральних почуттів відбувається в процесі спільної діяльності та спілкуванні з дорослими.

Ефективними умовами розвитку моральних почуттів у дитини є активне залучення дошкільника до вироблення моральних норм і застосування їх у поведінці, формування довільної поведінки, створення атмосфери емоційного благополуччя дитини, адекватні оціночні судження дорослих.

Вирішення батьками наступних завдань сприяє розвитку моральних почуттів дитини:

- надання дитині чітких, зрозумілих для неї етичних уявлень;
- оволодіння способами розв'язання різноманітних моральних завдань;
- формування позитивних рис характеру;
- формування вміння оцінювати власні вчинки та дії інших;
- формування вміння емоційно реагувати події.

У процесі реалізації цих завдань батьки можуть використовувати такі методичні прийоми: гру, бесіду, проблемні ситуації, психогімнастичні вправи, малювання.

Спостерігаючи за поведінкою малюка, батьки можуть визначити, які моральні почуття він виявляє найчастіше і чому. Важливо пам'ятати, що поведінка батьків є прикладом для наслідування.

Розкажіть дитині про “Чарівні почуття”, які допомагають встановлювати позитивні стосунки з оточуючими.

Почуття довіри. Воно виявляється у відкритості дитини до контактів, у переживанні нею емоційного комфорту від спілкування з батьками, в її готовності довірити секрети, поділитися думками, мріями. Тільки позитивний досвід спілкування з батькам є основою для прояву цього почуття.

Почуття правди. Дитина прагне оволодіти істиною, потребує від оточуючих “бути правильними”. Батькам слід пам'ятати, що розбіжність між фактом і словесним описом (як це повинно бути) сприймається дитиною як неправда, фальш. Тому щирість, правдивість, почуття взаємної довіри в спілкуванні з дитиною будуть підґрунтям для розвитку почуття правди. З почуттям правди тісно пов'язане почуття справедливості – прагнення дитини втілити в життя правду. Для розвитку цього почуття необхідні знання та усвідомлення дитиною норм “добре” та “погане”, вміння об'єктивно оцінити влучні вчинки та дії інших.

Почуття емпатії. Виявляється у співчутті, чуйності, готовності допомогти, уявити себе на місці іншого.

Почуття альтруїзму – це готовність дитини діяти безкорисливо, надавати допомогу.

Почуття відповідальності виявляється тоді, коли дитина дала обіцянку і це вимагає від неї виконання угоди.

Батькам необхідно провести бесіду, спрямовану на з'ясування інформованості дитини про ці почуття. Включення дитини в обговорення вчинків інших або художніх персонажів, героїв казок і мультиплікаційних фільмів дає можливість розширити діапазон знань дитини про етичні почуття, сприяє виникненню механізму регуляції соціальної поведінки дошкільника.

Введення дитини до проблемної ситуації також дозволяє розвивати вміння оцінювати вчинки людей, мотивувати оцінку дій інших та власних вчинків згідно з моральними почуттями. Виконуйте вправу: “Заверши розповідь” (Ти з другом грався і зламав подаровану іграшку. Прийшов татусь і запитав, хто це зробив. Тоді ти відповів ...). Залучення дитини до виконання вимог, за якість та своєчасність яких треба звітуватись перед батьками, виховує почуття відповідальності, справедливості.

Розглядаючи сюжетні картинки, можна запропонувати дитині надати моральну оцінку зображеним на них ситуаціям. Необхідно приділяти увагу адекватності оцінних суджень дитини та емоційної реакції на моральні вчинки. Запропонуйте дитині розкласти картинки так, щоб з одного боку були добрі вчинки, а з другого – погані, потім пояснить, чому вона зробила такий вибір.

Закріпити сформовані моральні почуття можна у домашніх міні-виставах. Розіграйте різні життєві ситуації, придумайте нові сюжети (Як помирити членів сім'ї, котрі посварилися? Як підняти настрій мамі?), наприклад, сюжет казки “Лікар Айболить” (як лікар дає поради, допомагає, втішає, радіє успіху, співчуває хворим, піклується про них). Дитина має виконати різні ролі (щедрий – жадібний, працелюбний – ледар, справедливий – неправдивий), закріпивши знання про моральні почуття, розвинути вміння втілювати їх у реальні життєві ситуації, коригувати власну поведінку згідно з моральними нормами. Батькам необхідно пам'ятати, що за допомогою їх оцінок моральні почуття дитини закріплюються як ціннісні орієнтації, набувають особливої значимості в житті дитини.

Для дитини дошкільного віку родина є персональним середовищем розвитку її особистості, гарантом безпеки взаємодії із зовнішнім світом. У сім'ї відбувається соціалізація дитини, формування її стилю поведінки, певних ціннісних орієнтацій, навичок спілкування. Однак сім'я – не єдиний соціальний інститут, відповідальний за розвиток і виховання дитини дошкільного віку. Розділяє цю відповідальність з сім'єю колектив дошкільного закладу, де дитина набуває важливого суспільного досвіду, основних знань і вмінь, необхідних для подальшого життя серед людей, опановує різні види діяльності. Обидва ці соціальні інститути важливі для становлення особистості дитини, набуття нею досвіду спілкування та взаємодії з оточуючими. Хоча сім'я та дитячий садок мають свою специфіку, особливості впливу на дитину, власні виховні засоби, вони не повинні конкурувати між собою, а мають взаємно доповнювати, підтримувати вплив один одного.

Взаємодія сім'ї та ЗДО для забезпечення всебічного розвитку особистості дитини здійснюється через встановлення довірливих, відкритих, доброзичливих стосунків між батьками та вихователями на принципах рівного партнерства та співробітництва.

Формування відкритих і довірливих стосунків займає певний час. У деяких батьків міг залишитись негативний досвід з їх власного дитинства, і вони почуватимуться некомфортно з педагогами. Інші можуть бути переконані, що педагог знає краще, і соромитимуться поставити йому питання. У вихователя також міг бути негативний попередній досвід – можливо, інші батьки говорили йому, як слід навчати їх дітей. Таке ставлення може стати на заваді позитивного спілкування. В дошкільні роки дуже важливо, щоб родина та колектив ЗДО вільно спілкувалися, вирішували проблеми виховання і розвитку дітей. Дитячий садок і домівка пов'язані надзвичайно тісно, і чим відвертішим буде спілкування між обома сторонами, тим більшої підтримки набудуть діти. Якщо вихователі вважатимуть спілкування важливим фактором для успішного розвитку дітей, це стане частиною щоденних заходів. Тому вихователі й батьки мають поділяти відповідальність за спільну роботу з розвитку партнерських стосунків. Спілкування, повага, розуміння відмінностей та найкраще дотримання інтересів дітей створюють основу для міцних стосунків.

Запровадження особистісно орієнтованого підходу як провідної умови оптимізації спілкування батьків з дитиною позитивно вплине не тільки на сімейні стосунки, а й на практику роботи ЗДО.

Процес взаємодії ЗДО з родиною має бути спрямований на досягнення таких результатів:

- упровадження ідей особистісно орієнтованого підходу в системі батьки – діти – вихователі;
- системний підхід до організації життєдіяльності дітей, забезпечення цілісного становлення особистості дитини;
- відродження традицій сімейного виховання;
- збереження та розвиток кращих традицій духовно-морального розвитку дітей;
- корекція батьківсько-дитячих стосунків;
- оптимізація спілкування;
- практична допомога батькам у проблемних ситуаціях;
- покращення психологічного клімату сім'ї;

- взаємовплив особистостей дорослого та дитини, співтворчість батьків дітей і педагогів;
- формування єдиного виховного простору для життєтворчості кожної дитини на основі особистісно орієнтованого підходу;
- відкритість, тісний контакт з сім'єю, участь батьків у процесі виховання, доступність інформації про ефективність навчально-виховного процесу для дітей;
- збагачення психолого-педагогічних знань батьків.

Упровадження особистісно орієнтованого підходу в роботу ЗДО потребує насамперед професійного та особистісного зростання вихователя, якому необхідно відійти від навчально-дисциплінарної моделі та переорієнтувати педагогічний процес на головне – особистість дитини.

Пропонуємо наступний алгоритм упровадження особистісного орієнтованого підходу до дитини у процесі сімейної взаємодії та діяльності ЗДО.

1. Вивчити законодавчо-нормативну базу.
2. Ознайомитися з концептуальними положеннями особистісного орієнтованого підходу.
3. Проаналізувати традиційну та особистісно орієнтовану модель взаємодії дорослих з дитиною дошкільного віку.
4. Створити творчі групи для реалізації та впровадження особистісного орієнтованого підходу.
5. Забезпечити організаційні та психолого-педагогічні умови для впровадження особистісного підходу в навчально-виховний процес.
6. Розробити програму реалізації особистісного підходу до дошкільників.
7. Втілити обрану інновацію в практику роботи з дітьми та їх родинами.
8. Узагальнити результати впровадження особистісного підходу в сімейні стосунки й в практику роботи дошкільних навчальних закладів.

Удосконалення роботи ЗДО на основах особистісно орієнтованого підходу передбачає:

- переорієнтацію вихователів на гуманістичні цінності, відмову від традиційної авторитарної моделі роботи з дітьми;
- побудову процесу взаємодії з дітьми як діяльності, що базується на саморозвитку дитини, “суб’єкт-суб’єктного” співробітництва, діалогічного спілкування;
- забезпечення емоційного комфорту, створення ситуації успіху, підтримки, взаєморозуміння, довіри в стосунках з дітьми;
- ознайомлення та залучення батьків до реалізації особистісно орієнтованої моделі виховання дитини.

Робота з батьками може включати декілька напрямів:

1. *Організаційну діяльність*: впровадження особистісно орієнтованого підходу до практики роботи ДНЗ, залучення батьків до виховного процесу, створення творчих груп.
2. *Інформативно-освітню діяльність*: батьківські збори, лекції, бесіди, випуск інформаційних листівок, методичні розробки.
3. *Психолого-педагогічну діяльність*: дослідження дитячо-батьківських стосунків, проблемне й тематичне консультування, соціально-психологічні тренінги, рольові та ділові ігри для батьків та дітей, акції для них з метою оптимізації спілкування, семінари-практикуми.
4. *Дозвілля*. Спільні заходи батьків з дітьми: свята, конкурси, рольові ігри, міні-вистави, створення творчих колективів батьків та дітей.

Останній вид роботи, на наш погляд, значною мірою сприяє оптимізації спілкування батьків з дітьми, гармонізації їх стосунків. Залучення батьків до спільної діяльності з дітьми, організація дозвілля відіграє важливу роль в укріпленні стосунків у сім'ї. Практика роботи із залучення батьків до організації та спільного проведення дозвілля засвідчила, що:

- у процесі спільної діяльності батьків, дітей та вихователів встановлюються дружні

стосунки співпраці, передається досвід творчої діяльності;

- нормалізуються сімейні стосунки на основі спільного позитивного переживання;
- батьки краще розуміють своїх дітей, відкривають нові можливості й особливості дитини;
- підвищується рівень психолого-педагогічних знань батьків, закріплюються навички побудови позитивної взаємодії з дітьми;
- залучення чоловіків до різних форм співпраці з дітьми сприяє підвищенню їх авторите